

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

KATEDRA HISTORIE

**CESTOVÁNÍ ČESKÝCH ŽEN VE DRUHÉ
POLOVINĚ 19. STOLETÍ: NÁSTIN TYPOLOGIE CEST**

Bakalářská práce

Kristýna Pernická

Vedoucí práce: doc. Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, Ph.D.

Olomouc 2022

Poděkování

Ráda bych poděkovala paní doc. Mgr. Radmile Švaříčkové Slabákové, Ph.D. za odborné vedení bakalářské práce, za její rady, připomínky a trpělivost. Svým přátelům a rodině děkuji za podporu projevovanou během studia a psaní práce.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma *Cestování českých žen ve druhé polovině 19. století: Nástin typologie cest* vypracovala samostatně a s použitím uvedené odborné literatury a pramenů.

V Olomouci dne

Kristýna Pernická

Obsah

1 Úvod	4
1. 1 Prameny a literatura	5
1. 1. 1 Prameny	5
1. 1. 2 Literatura	8
2 Ženy ve druhé polovině 19. století	9
2. 1 Role muže a ženy	9
2. 2 Manželství	10
2. 3 České emancipační tendence	11
3 Cestování žen ve druhé polovině dlouhého 19. století	14
3. 1 Medailonky vybraných českých cestovatelek	14
3. 2 Ženy na cestách	22
3. 2. 1 Dopravní prostředky	25
3. 2. 2 Vybavení na cesty	28
3. 2. 3 Svoboda cestování	29
3. 2. 4 Sama či s doprovodem?	30
3. 2. 5 Destinace	31
3. 3 Typologie cest	34
3. 3. 1 Náboženské cesty	34
3. 3. 2 Turistika a cesty do přírody	36
3. 3. 3 Cesty spojené s profesí	39
3. 3. 4 Cestování za zdravím a lázeňské cesty	40
3. 3. 5 Cesty za vzděláváním, kulturou a poznáním	43
3. 3. 6 Cesty za zábavou a nákupy	49
3. 3. 7 Cesty za oceán	50
4 Závěr	54
5 Zdroje	58
5. 1 Prameny	58
5. 2 Literatura	58
5. 3 Internetové zdroje	60
6 Resumé	61

1 Úvod

V mé bakalářské práci si kladu za cíl zaměřit se na téma cestování českých žen ve druhé polovině dlouhého 19. století¹ a následně sestavit nástin typologie cest, které ženy ve vybraném období vykonávaly. Chtěla bych badatelsky přispět k problematice ženského cestování, které se právě ve druhé polovině 19. století viditelně rozmáhá. Upozorním na rozšiřující se motivy cest žen, které měly stále větší touhu cestovat. Budu se zabývat pouze cestami vykonanými do zahraničí, přesněji za hranice Zemí Koruny české *de iure* zaniklých se vznikem Československa roku 1918. Typologie bude vytvořena na základě tematické a komparativní analýzy mnou vybraných pramenů a sekundární literatury. Má práce bude v základu vycházet z typologie cest, kterou uvedla ve své monografii *A ptáš se, knížko má: ženské deníky 19. století*² historička Milena Lenderová. Byla mi v práci nápomocná poskytnutím materiálů, za což bych jí tímto chtěla poděkovat. Lenderová se ve své typologii věnuje především cestám za zábavou, zdravím a poznáním. Typologii v mé práci rozšířím o více kategorií, zahrnující turistiku, náboženské cesty, cesty za oceán, cesty za vzděláním či cesty vykonané z profesních důvodů. Lenderová konstatuje, že cesty vykonané z náboženských důvodů zcela vymizely, a proto jim nevěnuje větší pozornost. Rovněž se nevěnuje cestám za oceán, které neměla ještě žádná žena v dlouhém 19. století vykonat.³ V mé bakalářské práci jsem se rozhodla typologii rozšířit právě i o cesty vykonané z náboženských důvodů, které sice upadaly, ale na druhou stranu víme o představitelce, kterou poutní cesta uvedla do povědomí minimálně lidových vrstev, jež inspirovala. Budu pracovat i s cestami za oceán, protože se mi do rukou dostaly prameny, které o tomto druhu cest pojednávají, právě již v souvislosti s dlouhým 19. stoletím. A v neposlední řadě budu pracovat i s motivem cest za zábavou a s nimi souvisejícími a vykonávanými nákupy, kdy se ženy začínaly v módě inspirovat v zahraničních obchodních domech.

Chtěla bych upozornit na konkrétní destinace, které byly u žen populární a četně navštěvované. Budu se zabývat možnostmi cestování žen druhé poloviny 19. století (potažmo druhé poloviny dlouhého 19. století), kam jejich cesty směřovaly, jaký byl jejich motiv a účel vykonání cesty. Možnosti cestování žen souvisí se změnami, které charakterizovaly druhou

¹ V pojetí německého historika Franze J. Bauera je rozmezí dlouhého 19. století datováno roky 1789 a 1917, tedy vymezeno Velkou francouzskou revolucí a Velkou říjnovou socialistickou revolucí. Bakalářská práce se zaměří na období od padesátých let 19. století do roku 1917. (BAUER, Franz: *Das lange 19. Jahrhundert (1789-1917). Profil einer Epoche*. Stuttgart 2006, str. 11). Česká historička Milena Lenderová dlouhé 19. století vymezuje od útoku na pařížskou Bastilu do výstřelů v Sarajevu. (LENDEROVÁ, Milena: *A ptáš se, knížko má: ženské deníky 19. století*. Praha 2008, s. 21)

² LENDEROVÁ, Milena: *A ptáš se, knížko má: ženské deníky 19. století*. Praha 2008, s. 215.

³ Tamtéž, s. 215.

polovinu 19. století. Budu zkoumat provázanost cestování žen s jejich povoláním a hledat souvislost cestování českých žen s dobovými emancipačními náladami. S emancipací souvisí i dříve pro společnost nepřijatelné samostatné cestování ženy, ke kterému se chci v práci blíže vyjádřit. S dobovými změnami pojí i kroky k volnějšímu cestování, proto se zaměřím na pasové předpisy. V neposlední řadě se budu věnovat dopravním prostředkům, u kterých začala v souvislosti s moderní dobou a technickým pokrokem dominovat přeprava po železnici, která zpřístupnila cestování širší skupině osob.

1. 1 Prameny a literatura

1. 1. 1 Prameny

Pracovala jsem jen s prameny vydanými edičně. Prameny, ze kterých jsem čerpala, jsem si zapůjčila z Vědecké knihovny v Olomouci. Pro mou typologii budou stěžejní především prameny povahy ego-dokumentů, kde vybrané ženy mimo svůj osobní život popisují i uskutečněné cesty. Ego-dokumenty představují prameny soukromého charakteru, které obsahují informace o autorovi. Představují životní postoje, názory, strategie, motivace či cíle autora. Jde o subjektivní prameny, se kterými je třeba pracovat obezřetně, protože vypovídají spíše o autorovi než o popsanych událostech vnímaných optikou samotného pisatele. Patří zde všechny texty osobní povahy, které autor píše o vlastních pocitech, myšlenkách a zážitcích. Pokud bychom hledali původ slova „ego-dokument“, tak ten sahá do padesátých let 20. století. Poprvé jej použil profesor historie Jacques Presser z Nizozemska a mezi tyto prameny osobní povahy řadil deníky, paměti, korespondenci a autobiografii.⁴ Dnes historici mezi ego-dokumenty řadí i cestovní deníky, zprávy, památníky a také další osobní i úřední dokumenty poskytující informace o osobním životě a pocitech jednotlivce. Německý historik Winfried Schulze mezi tyto prameny zařadil i další dokumenty, které vznikly v rámci právního jednání, proto zde patří i zápisky ze soudních výslechů, testamenty nebo supliky.⁵

Z ego-dokumentů budu v bakalářské práci pracovat především s cestovními deníky a paměťmi, které dále doplním o cestopisy a biografie. Prameny, které jsem pro práci zvolila, sehrály důležitou roli při výběru českých žen. Využila jsem pouze prameny, které vyšly tiskem a splňují požadavek na zkoumané období druhé poloviny dlouhého 19. století a na výběr ženy české národnosti, která cestovala do zahraničí.

⁴ DEKKER, Rudolf (ed.): *Egodocuments and history. Autobiographical Writing in Its Social Context Since the Middle Ages*. Hilversum 2002, s. 7.

⁵ SCHULZE, Winfried (ed.): *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*. Berlin 1996, s. 14.

Pro bakalářskou práci bude zásadní práce s deníky. V 19. století jsou ženské deníky jak v Evropě, tak v českých zemích poměrně běžnou záležitostí. Spouštěcím mechanismem a periodizačním mezníkem ženského deníku bývají většinou události, které se odehrávají v bezprostředním okolí pisatelky. Žena svěřovala deníku své nápady, pro ni důležité věci, myšlenky, dojmy, city, trápení, ale byl zde i prostor pro tiché vyjádření revolty, místo pro snění, bezpečné místo pro tajemství. Zvláštním typem deníků jsou deníky cestovní, na kterých bude stavět i má práce.⁶ Ženské cestovní zprávy se od těch mužských liší především podílem reflexe politického systému a politických problémů navštívené země, které jsou u žen spíše výjimkou, což svědčí o odvěkém stereotypu, že politika je mužskou záležitostí.⁷ Psaly se, aby se zachytily výjimečné okamžiky, které mohly posloužit jako vzpomínky pro autorku, její rodinu či potomky.⁸ Milena Lenderová ve své monografii *A ptáš se, knížko má...*⁹ převzala definici z tištěného pramene z roku 1865: *Denník jest kniha, do které zaznamenáváme vůbec vše, co myslíme, cítíme, konáme; tam ukládáme své i cizí úsudky a zkušenosti, jakož i všechny dobré zásady; abychom dle nich se řídíce, stávali se vždy v pravém slova smyslu vzdělanějšími, dokonalejšími...*¹⁰ Lenderová uvádí, že se deník píše většinou ze dne na den, z týdne na týden apod. Obsah je ovlivněn subjektivními prožitky a autor se většinou obrací sám k sobě. Deník není psán za účelem zveřejnění a většinou zahrnuje delší časové období.¹¹ Představuje nejvhodnější žánr pro psaní mé práce, protože v něm jsou autentické záznamy z cest a je psán s časovou pravidelností. Z deníků jsem v práci čerpala z následujících: *Cestovní deník Zdenky Braunerové (1883)*,¹² *Zápisky I*¹³ a *Zápisky II*.¹⁴

Zásadní pro mou práci budou i cestopisy, „*próza zachycující průběh putování objevovaným prostorem zeměpisným prostorem.*“ Cestopis je vytvářen na základě více či méně dynamické osnovy jediného a konkrétního putování. Většinou zahrnuje informace o odjezdu, průběhu cesty a končí příjezdem domů. Cestovatel sdílí zkušenosti z cizí země a v konkrétních případech ji srovnává se svou vlastí. Hlavním znakem cestopisu je vlastní zraková zkušenost, kterou se autor čtenáři snaží co nejlépe psaným slovem zprostředkovat. Text je psán v ich-formě

⁶ LENDEROVÁ, Milena: *A ptáš se, knížko má: ženské deníky 19. století*. Praha 2008, s. 21-22.

⁷ LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936*. Pardubice 2017, s. 87.

⁸ Tamtéž, s. 82.

⁹ LENDEROVÁ, Milena: *A ptáš se, knížko má: ženské deníky 19. století*. Praha 2008, s. 15.

¹⁰ *Co jest denník vůbec, učitelský zvláště a jaký prospěch z řádného vedení denníku pro učitele vyplývá?* Škola a život, 5, 1865, s. 147.

¹¹ LENDEROVÁ, Milena: *A ptáš se, knížko má: ženské deníky 19. století*. Praha 2008, s. 16.

¹² BRAUNEROVÁ, Zdenka – ŠÁMAL, Martin: *Cestovní deník Zdenky Braunerové (1883)*. Roztoky u Prahy 2003.

¹³ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie a Milan VOJÁČEK: *Zápisky: I. (1880-1884)*. Praha 2009.

¹⁴ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie-VOJÁČEK, Milan: *Zápisky: II. (1885-1886)*. Praha 2013.

a respektuje kompozičně osu prostorovou nebo časovou.¹⁵ Cestopis je žánrem, který je určen k nahlédnutí veřejnosti a informuje nás zpravidla podrobněji než deníky o vykonané cestě, čímž se stává stěžejním pramenem pro můj výzkum. Z cestopisů jsem zařadila *Rok života mezi Japonci a kolem zeměkoule*¹⁶ a *Obrázky z Alp: cestopisné črty z Korutan a Tyrol*.¹⁷

Ego-dokument v podobě autobiografie je forma biografické prózy, v níž životopisec je současně hrdinou svého díla, čímž se toto dílo odlišuje od biografie, kde život osobnosti popisuje někdo jiný než osoba sama. Životopisec předává své vlastní zkušenosti tvůrčího a lidského vývoje. Autobiografie a biografie se řadí mezi literaturu faktu. Na rozdíl od deníků se většinou distancuje od zobrazovaných událostí a zážitků.¹⁸ V některých případech, kdy cestovatelka nenapsala svůj deník, využiji k práci vydanou biografii. Pracovala jsem s biografickými díly *Renáta Tyršová*,¹⁹ *Marie Riegrová rodem Palacká: její život a skutky*²⁰ a *Marie Červinková-Riegrová: životopisný nástin*.²¹

Poslední z ego-dokumentu, které jsem využila, jsou paměti neboli „vzpomínkové vyprávění zaměřené především na prostředí a osobnosti, které autor poznal, a na události, jichž byl svědkem.“ Paměti neboli memoáry patří do literatury faktu. Dokumentují faktografická data jako časové údaje, místní názvy, vlastní jména a portréty reálných osob, citace titulů literárních děl, korespondence, vlastní tvorby, autentické výroky či dialogy. Na rozdíl od deníku či autobiografie se snaží o objektivní podání.²² Z paměti jsem vybrala *Dětství a mládí: Vzpomínky a myšlenky*²³ a vzpomínky Marie Bílkové z Mrákova na její prarátetu Manku Římanku v díle *Manka Římanka*.²⁴

Zmíněné prameny byly vybrány tak, aby reprezentovaly určitý typ a motiv cesty, které práce vymezuje. Zároveň byl výběr podmíněn tím, aby se jednalo o pro mou práci klíčové a nejlépe pro čtenáře spíše známé ženy dlouhého 19. století, které ale zároveň představují zástupkyně různých sociálních postavení. Prameny podrobněji uvedu v podkapitole *Medailonky vybraných českých cestovatelek*, představující vybrané české cestovatelky a konkrétní záznamy z jejich cest.

¹⁵ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha 2004, s. 75.

¹⁶ ELIÁŠOVÁ, Barbora Markéta. *Rok života mezi Japonci a kolem zeměkoule*. Praha 1915.

¹⁷ ŘEHÁKOVÁ, Anna: *Obrázky z Alp: cestopisné črty z Korutan a Tyrol*. Praha 1905.

¹⁸ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha 2004, s. 28.

¹⁹ ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: *Renáta Tyršová*. Praha 2005.

²⁰ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie: *Marie Riegrová rodem Palacká: její život a skutky*. Praha 1892.

²¹ AUGUSTINOVÁ, Božena: *Marie Červinková-Riegrová: životopisný nástin*. Praha 1897.

²² MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha 2004, s. 436.

²³ PELIKÁNOVÁ, Zdena – ŠVIHLOVÁ, Dagmara (ed.): Alice Garrigue Masaryková: *Dětství a mládí: Vzpomínky a myšlenky*. 2. vyd. Praha 1994.

²⁴ BÍLKOVÁ, Marie: *Manka Římanka: vzpomínky slečny Marie Bílkové z Mrákova na svoji prarátetu a její pouť do Říma*. Domažlice 2011.

1. 1. 2 Literatura

Pro vypracování bakalářské práce jsem ze sekundární literatury čerpala především z prací paní prof. Mileny Lenderové, ať už z díla *A ptáš se, knížko má: ženské deníky 19. století, Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782–1936* či *Dámy na cestách: cestovní deníky žen a dívek dlouhého 19. století*. Ženskou otázkou se v 19. století mimo Lenderovou či Lynn Abrams zabývala i Marie Bahenská, Libuše Heczková či Dana Musilová, jejichž monografie o ženské práci a feministickém myšlení jsem využila v teoretické části práce. Historička Jana Burešová mi rovněž svou prací o vývoji postavení ženy v 19. a 20. století pomohla v části práce o emancipačních tendencích žen. Oporou k samotnému cestování žen mi byly práce Lenky Bobkové, Jany Keparťové, Kristýny Kosinové a Nelly Mlsové. Další stěžejní knihou pro mou práci byla monografie od Ireny Štěpánové pod názvem *Renáta Tyršová*,²⁵ která zachycuje Tyršové životní osudy. Nejčastěji jsem se setkala v odborné literatuře s citacemi díla *Cestovní deník Zdenky Braunerové (1883), Zápisky a Manka Římanka: vzpomínky slečny Marie Bílkové z Mrákova na svoji prarůdu a její pouť do Říma*. Ostatní mnou zkoumané prameny byly v odborné literatuře zkoumány méně.

V první části práce se budu věnovat postavení a rolím ženy, dále emancipačním tendencím druhé poloviny 19. století a začátku 20. století. Navážu praktickou částí, která je rozdělena na medailonky žen, jejichž záznamy jsem zkoumala, na cestování žen a na typologii cest. Zaměřím se na charakteristiku cestování a vztah žen obecně k pohybu, sportování a vycestování do zahraničí. Zhodnotím, jaký doprovod na cestách ženy měly, který dopravní prostředek k cestování využily, které doklady musely mít vyřízeny, kam jejich cesty směřovaly nebo jaký měly cestovatelky sociální status. V části zabývající se typologií cest budu analyzovat vybrané záznamy a zařadím je do odpovídající kategorie cest.

²⁵ ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: *Renáta Tyršová*. Praha 2005.

2 Ženy ve druhé polovině 19. století

Pro uvedení do problematiky ženského cestování je potřeba zmínit roli ženy a její možnosti, které měla v průběhu 19. století nejen v cestování. Bude podstatné zmínit pokrokovou dobu, demografickou revoluci, ale i tendence k řešení ženské otázky. Nástin těchto jevů, které ovlivňovaly i cestování, zakončím mezníkem první světové války, která narušila tradiční role žen a mužů, urychlila emancipační tendence, řešení ženské otázky či přerušila dosavadní stoupající tendenci zahraničních cest.

2.1 Role muže a ženy

S koncem 18. století a po celé 19. století fungovalo průmyslové hospodářství s ideologií oddělených sfér, kdy přestala být rodina bezprostředně svázaná s výrobními funkcemi. Ženě příslušela soukromá sféra, která jí předurčila místo v domácnosti, a muži veřejná sféra ve světě, práci, politice a válce. Ženy se měly mimo jiné věnovat společností přijatelné úloze v církvi, domovu a filantropii.²⁶ Ženy byly spojovány v 19. století s neměnným domovem, s obrazem ženy jako manželky, matky, dcery, která má reprodukční a výchovnou povinnost. Žena měla především roli matky, která měla reprodukovat a zajistit potomstvo a pokračování rodu. Rodina byla řízená patriarchálně, což znamená, že hlavou rodiny byl muž, který měl na starost ženu a děti, za které zodpovídal i z hlediska práva.²⁷ Ženy byly podřízeny mužům v práci, zábavě, politice, volném čase a byly uvázány k povinnostem v domácnosti a mateřství, což bylo podstatou ideologie rodinného krbu. Kořeny této ideologie bychom mohli hledat ke konci 18. století v dílech filozofa Jeana-Jacquesa Rousseaua. Žena by dle něj měla poslouchat muže, měla by se podvolit bezpráví, měla by bez protestů snášet krivdy od manžela, měla by být laskavá, skromná, cudná a vážená. Měla se vzdát vlastních osobních potřeb a obětovat se pro muže a pro druhé.²⁸ Tradičně platilo, že muž měl svou budoucí manželku společensky pozvednout, tím že přijal jeho sociální status. To bylo nicméně někdy důvodem k neprovdání žen z řad šlechticů či měšťanek, které by někdy vůči svému manželovi musely společensky poklesnout.²⁹ Muž byl hlavou rodiny. Platil daně, vydělával, a tudíž disponoval penězi, rozhodoval o rodinném rozpočtu a osudech rodiny. Měl vyšší vzdělání a větší společenský rozhled. Genderové role posunula razantně až první světová válka. Započala množství změn

²⁶ ABRAMS, Lynn: *Zrození moderní ženy: Evropa 1789-1918*. Brno 2005, s. 11-12.

²⁷ MACHAČOVÁ, Jana: Žena v 19. století jako "přívěsek"? Macháčová, Jana. In: *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie: (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006)*. Pardubice 2006, s. 209.

²⁸ ABRAMS, Lynn: *Zrození moderní ženy: Evropa 1789-1918*. Brno 2005, s. 49.

²⁹ LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu i k modlitbě: žena devatenáctého století*. Vyd. 2. Praha 2016, s. 83.

mimo jiné i v povolání žen. Došlo ke změně chápání ženské role matky a hospodyně jako nezastupitelné pro rodinu, národ a populaci. Na mnohé mužské profese, kvůli účasti mužů ve válce, musely nastoupit právě ženy.³⁰

Ženská role byla daleko více svázaná s domovem, proto bylo někdy obtížné či společensky nepřijatelné, aby se žena vzdalovala rodinnému krbu a vystavovala se podnětům veřejného života, který ji nebyl předurčen. Cestování představovalo pro ženy činnost, díky které mohly opustit starosti spojené s domácností a privátní sférou a mohly zažít určitou osobní svobodu.

2. 2 Manželství

V 19. století se manželský svazek přirovnával ke stromu a vinné révě. Strom byl manžel a byl pevný, silný a stálý, naopak vinná réva byla manželka, závislá na stromě, po němž se vinula, protože jinak by ji hrozilo nebezpečí, že bude ušlapána. Počítalo se nicméně se vzájemnou závislostí v manželství, protože každý z manželů by bez podpory toho druhého nemohl vykonávat svou předurčenou roli.³¹ Do manželství vstupovala v 19. století drtivá většina žen. Nicméně ke konci století roste počet žen, které nevstupují do manželství a snaží se o nezávislý život. Život neprovdané ženy byl obtížným. Žena na tom byla ekonomicky hůře, měla omezené pracovní příležitosti, nižší mzdy, a proto často žily ve svízelných podmínkách. Neprovdaná žena byla rodině přítěží. Pokud měla bratra, měl se o ní postarat on. Pokud šlo o bohaté šlechtičny či měšťanky, tak svou rentu využívaly právě pro cestování, sběratelství, umění, dobročinnost a podporu církve.³²

Ke konci 19. století tradiční manželství narušila demografická a ekonomická změna. V osmdesátých letech byl značný nadbytek žen sňatkového věku, a proto si některé již nemohly najít partnera. A dále do manželského vztahu stále více promlouvaly ženy výdělečně činné.³³ Od šedesátých let 19. století se právě s rozvojem industriální společnosti mění mimo úbytek porodnosti i vzory rodinného chování. Především ve středních vrstvách sílí hlasy po dívčím vzdělání.³⁴ Společnost tolerovala participaci na rodinném rozpočtu jen u žen z dolních vrstev. V této vrstvě byla důležitější role pracující ženy než matky. Dítě bylo často vychováváno

³⁰ LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu i k modlitbě: žena devatenáctého století*. Vyd. 2. Praha 2016, s. 100.

³¹ ABRAMS, Lynn: *Zrození moderní ženy: Evropa 1789-1918*. Brno 2005, s. 77.

³² LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu i k modlitbě: žena devatenáctého století*. Vyd. 2. Praha 2016, s. 77.

³³ ABRAMS, Lynn: *Zrození moderní ženy: Evropa 1789-1918*. Brno 2005, s. 100.

³⁴ MACHAČOVÁ, Jana: Žena v 19. století jako "přívěsek"? Macháčová, Jana. In: *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie: (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006)*. Pardubice 2006, s. 210.

staršími sourozenci nebo staršími lidmi na vesnici. Role matky a hospodyně zde byla v útlumu kvůli nutnosti pracovat pro uživení rodiny. Podmínky pro roli hospodyně nebyly zrovna ideální, protože si mimo jiné musely vystačit s málem surovin. Dokonce děti pocházející z těchto chudých poměrů musely často od útlého věku rodině pomáhat prací.³⁵

Cestování může být jednou z možností žen snažících se o nezávislý život. Nicméně ženy, které byly ekonomicky závislé na svém muži, měly velmi omezené možnosti cestování. Bez podpory a finančních prostředků svého muže jen stěží uskutečnily náročnější zahraniční cestu, pokud nepocházely z vyšších společenských kruhů a neměly dostatek prostředků. Právě projevy demografické revoluce dopomohly k přehodnocení dosavadního pohledu na ženu a k potřebě vzdělávat a kvalifikovat ženy, které by zastaly společensky přijatelné profese. Tím se stávaly ekonomicky nezávislé na mužích a mohly se ze svých zdrojů vydat na cesty.

2.3 České emancipační tendence

Zvýšený zájem žen o cestování těsně souvisí se společenskými změnami, především s emancipačními tendencemi. Než přejdeme ke specifickým české emancipace, tak představím dobový pohled na zhodnocení podstaty feminismu: „...úkol feminizmu jest mravní povznesení ženy, její zušlechtění prací a vzděláním... o šíření dobra pečuje feminista. Feminismus nemá na zřeteli pouze práva ženy, nýbrž i povinnosti její, jak určitě bylo vysloveno na posledním mezinárodním kongresu v Londýně 1898.“³⁶ Citát vystihl jedny z cílů české emancipace zahrnující lepší možnosti pro ženy ve vzdělávání či následnou širší uplatnitelnost žen v budoucí profesi a následný přístup společnosti k těmto změnám v otázce práv žen. Tyto a další podobné cíle přiměly ženy ke zvýšenému zájmu o společenské dění, vzdělávání a v konečném důsledku i o námi zkoumané cesty za poznáním a vzděláváním.

Společnost očekávala, že matky svým výchovným působením v duchu češství a vlastenectví budou působit v tomto duchu na své děti. Otázka mateřství byla v druhé polovině 19. století velmi úzce propojena s vlastenectvím, čímž se stala specifickou.³⁷ Během vzniku moderní české společnosti si druhá fáze českých buditelů uvědomila, jak zásadní roli má žena při výchově dítěte a jak důležitou roli sehraává, když má vychovat novou generaci vlasteneckých

³⁵ MACHAČOVÁ, Jana: Žena v 19. století jako "přívěsek"? Macháčová, Jana. In: *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie: (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006)*. Pardubice 2006, s. 212-213.

³⁶ Spolek ku podpoře chudých kandidátek: *Památník českých učitelek, u příležitosti třicáté ročnice c.k. českého ústavu, ku vzdělání učitelek v Praze*. Praha 1900, s. 54.

³⁷ BAHENSKÁ, Marie-HECZKOVÁ, Libuše-MUSILOVÁ, Dana: *Ženy na stráž!: české feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha 2010, s. 14.

Čechů. Nutným předpokladem pro vlasteneckou výchovu bylo řádné vzdělání matky, tedy ovládnutí češtiny, znalost reálií, zeměpisu, historie, botaniky či zoologie. Proto od poloviny 19. století vznikaly první dívčí ústavy, které nabízely vyšší ucelené vzdělání ženám, aby měly předpoklady pro vlasteneckou výchovu svých dětí.³⁸ Právě silící emancipační tendence a propojenost s vlastenectvím představovaly pro ženy příhodné podmínky v prosazování vyššího dívčího vzdělání, které by ženě poskytlo širší rozhled. S tím souvisí i následný zvýšený zájem o veřejný prostor a zeměpisná zvědavost, která mohla dopomoci k touze vycestovat a poznávat svět.

Nedostatečné dívčí vzdělání způsobilo diskriminaci ve většině pracovních oborů. Právě požadavek a snahy o odborné a vyšší vzdělání pro ženy a dívky se staly v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století východiskem k myšlence ženského zrovnoprávnění. K tomuto požadavku se na přelomu století přidaly i snahy o širší uplatnění ve veřejném a politickém životě a dále o změnu rodinného práva. Byly zde snahy o všeobecné volební právo nebo o existenční zajištění osamělých žen.³⁹ Právě na přelomu 19. a 20. století se ženy stále více zajímaly o občanské aktivity, spolkovou činnost s politickým podtextem a začínaly častěji volat po ženském volebním právu. Začaly se více rozrůstat nové spolky, první dívčí školy a ženské časopisy. Ženské časopisy se pak staly prostorem, kde se šířily zážitky, zkušenosti a rady vztahující se k cestování žen.⁴⁰

Ženské emancipační tendence souvisely se změnami sociálně ekonomické situace a s demografickým vývojem. Zvyšoval se počet žen, které usilovaly o vzdělávání v odborných a vyšších školách. Motivací byly samostatné zájmy se vzdělávat a celospolečenská potřeba z důvodu sociálně ekonomické situace především mezi měšťanskou společností s potřebou výdělečné činnosti žen. S rozšiřující se vzdělaností žen a nárůstem druhů škol bylo nutné rozšířit i ženské profese. Přibývá vysokoškolsky vzdělaných žen, které se snaží uplatnit svou kvalifikaci ve společnosti. Novou dynamiku představovala první světová válka, která vymazala mužskou dominanci ve veřejném prostoru válečnou mobilizací. Žena zastoupila muže v mnoha

³⁸ LENDEROVÁ, Milena-JIRÁNEK, Tomáš-MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Vyd. 2. Praha 2017, s. 224.

³⁹ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: Kvalifikace, profesionalizace a tzv. ženská povolání v českých zemích. Vošahlíková, Pavla. In: *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie: (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006)*. Pardubice 2006, s. 359.

⁴⁰ BUREŠOVÁ, Jana: Okolnosti a souvislosti postupu žen k podobě společensky samostatné aktivní lidské bytosti. Burešová, Jana. In: *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie: (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006)*. Pardubice 2006, s. 375.

funkcích a často v jeho zaměstnání, stala se živitelkou rodiny.⁴¹ Masová zaměstnanost žen během první světové války posílila tradiční a stereotypní představy o povaze ženské práce a otevřela ženám cestu do dalších intelektuálních profesí původně vyhrazeným pouze mužům. Pronikání do intelektuálních profesí souvisí s rozšířením možností profesní kvalifikace, především té vysokoškolské. Ženám se otevíraly dosud nepřístupné obory a možnost se seberealizovat. Setkávaly se často po vystudování s předsudky, které se jim v budoucích letech podařilo prolomit.⁴²

Souvislost cestování s emancipačními náladami těsně tkvěla v požadavku zainteresovaných žen o jejich lepší přístup ke vzdělávání, dále ve zvýšení kvalifikace vystudovaných dívek a v neposlední řadě v požadavku na rovnoprávnost s muži a voláním po rovném volebním právu. V práci se budu v rámci praktické části věnovat především potřebě žen se vzdělávat. Zkvalitnění vzdělanosti a její rozšíření se staly pilíři řešení ženské otázky. Ženy měly touhu se vzdělávat. V bakalářské práci postupně zjistíme, že o vzdělání se nestaraly pouze instituce, ale i spolky. Příkladem může být Americký klub dam, který se zasloužil o osvětu z prostředí veřejného života. Ženy se právě zde mohly setkat mimo jiné s cestovateli, kteří pořádali přednášky a vybízeli k cestě do zahraničí. S prosazením vyššího dívčího vzdělání, ale i s činností ženských spolků se ženy stávaly více uvědomělými, vzdělanými, nezávislými, svobodnějšími a měly větší touhu a motivaci poznávat neznámé cizí prostředí, ve kterém nabyly nových poznatků a zážitků.

⁴¹ BUREŠOVÁ, Jana: Okolnosti a souvislosti postupu žen k podobě společensky samostatné aktivní lidské bytosti. Burešová, Jana. In: *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie: (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006)*. Pardubice 2006, s. 374.

⁴² BAHENSKÁ, Marie-HECZKOVÁ, Libuše-MUSILOVÁ, Dana: *O ženské práci: dobové (sebe)reflexe a polemiky*. Praha 2014, s. 23.

3 Cestování žen ve druhé polovině dlouhého 19. století

V praktické části práce se budu nejen věnovat představení vybraných českých cestovatelek druhé poloviny dlouhého 19. století, charakteristice cestování a vybraným otázkám souvisejícím s cestou ženy, ale především sestavím typologie cest. Představení žen bude sloužit k pochopení jejich cestovatelského ducha a k zodpovězení některých otázek z úvodu. Příkladem může být uvedení věku cestovatelek při uskutečnění cesty. Hlavní část tvoří typologie cest, kde budu pracovat především s ego-dokumenty vybraných cestovatelek.

3.1 Medailonky vybraných českých cestovatelek

Praktická část práce bude zaměřena především na ženy z aristokratických kruhů a zámožnějších měšťanských rodin, od kterých se nám zachovaly deníky a další záznamy z cest. Tyto ženy představují nejzastoupenější skupinu cestovatelek. Pro práci jsem vybrala sedm českých žen druhé poloviny dlouhého 19. století, které pocházejí z odlišných sociálních poměrů a které uskutečnily v mezích svých finančních možností cestu do zahraničí z různých důvodů. Právě tento vzorek žen a charakter jejich deníků, pamětí či cestopisů, které vyšly edičně, mi pomůže zkoumat nadefinovanou typologii vycházející z poznatků Lenderové. Výběr autorek byl podmíněn i dochováním a edičním vydáním pramenů. Zmíním se okrajově i o dalších cestovatelkách. Příkladem může být Růžena Holubová, u které bohužel nejsou dochovány vlastní záznamy či deníky z cest. Růžena Holubová byla rakouské národnosti, ale uměla česky a měla českého manžela, proto ji v práci zmíním.

Marie Červinková-Riegrová a její dílo budou předmětem zkoumání u cest za poznáním, turistikou, zábavou, ale i u cest profesních a politicky motivovaných, když cestuje za otcem do Vídně. Zdenka Braunerová a její deník bude sloužit pro výzkum cest za poznáním, turistikou, či vzděláváním. Alice Masaryková bude reprezentovat jednu z mála žen, které se vydaly v dlouhém 19. století poprvé za oceán; její cesty byly vykonávány za studiem, poznáním a ozdravnými pobyty jako doprovod otce Tomáše Masaryka. Anna Řeháková a její dílo nám představují cesty za poznáním a turistikou. Marie Bílková je nejznámější představitelkou české cestovatelky, která uskutečnila nábožensky motivovanou cestu ve zkoumaném období. Renáta Tyršová cestuje z profesních důvodů, uskutečňuje cesty za poznáním, ale i za zdravím, když doprovází svého později nemocného muže. Barbora Markéta Eliášová se rovněž řadí mezi ženy, které vycestovaly za oceán především za poznáním, avšak v cestopisu je patrný i profesní a turistický motiv. Vybrané ženy mají někdy podobné zařazení v typologii, nicméně liší se svou

profesí, zájmy, společenským postavením, finančními prostředky a hlavním motivem své cesty, což nám umožňuje získat poměrně objektivní pohled na popis z cest.

Postupem času se v 19. století přidaly k představitelkám cestovatelek šlechtičen i cestovatelky ze středních vrstev, potažmo na přelomu 19. století až 20. století i ženy z dolních vrstev. Cestovatelky pocházely většinou z majetných poměrů, výjimku představovala například Manka Římanka.⁴³ Nejen sociální status, ale i finanční možnosti měly vliv na plánování cesty. Barbora Markéta Eliášová do Japonska odjížděla s určitými omezenými finančními prostředky a byla si vědoma toho, že si bude muset najít v cizí zemi výdělečnou činnost: „*Neměla jsem obavy, že mám málo peněz. Věděla jsem, že se Japonci učí cizím jazykům a doufala tam uplatnit své cizojazyčné vědomosti, a kdyby to selhalo: mám ještě dvě zdravé ruce a ty se k nějaké práci tam přece hodí.*“⁴⁴

Marie Červinková-Riegrová

Marie Riegrová (1854–1895), česká spisovatelka, vnučka Františka Palackého, dcera českého politika a říšského poslance Františka Ladislava Riegera, se v roce 1874 provdala za Václava Červinku. Výsledkem její grafomanie jsou deníky psané neuvěřitelných třicet let (1865–1895). Původně dívčí deník se proměnil v barevnou a podrobnou kroniku politického a kulturního života.⁴⁵ První cestu, kterou uskutečnila do zahraničí, směřovala v doprovodu své matky do francouzské Nice za nemocnou babičkou Palackou v období od podzimu 1859 do jara 1860.⁴⁶ Čtyři měsíce od 4. března do 7. července 1869 trval studijní pobyt v ústavu ve Frankfurtu.⁴⁷ Do dubna roku 1870 odjela kvůli Marii Riegrové a Františku Palackému do francouzského Nice na ozdravný pobyt k moři, kde se mladá Marie mimo jiné vzdělávala v kurzech pro dívky, v hudbě a jazycích.⁴⁸ V roce 1886 se vydala na cestu do italského Arca ze starosti o svou přítelkyni Annu Lauermanovou a pobývala zde tři neděle. Na celý březen a část dubna roku 1888 se vydala za doprovodu manžela a sestřenice Bohumily Vávrové na poznávací cestu Itálie od Alp až po Vesuv.⁴⁹ Od roku 1880 pracovala na otcově biografii. Musela prohlížet množství stenografických sněmovních protokolů i z říšské rady, aby dohledala otcovy projevy. K sestavení životopisu otce prohledala spoustu korespondencí,

⁴³ LENDEROVÁ, Milena: *A ptáš se, knížko má: ženské deníky 19. století*. Praha 2008, s. 215.

⁴⁴ ELIÁŠOVÁ, Barbora Markéta: *Rok života mezi Japonci a kolem zeměkoule*. Praha 1915, s. 7.

⁴⁵ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie a Milan VOJÁČEK: *Zápisky: 1. (1880-1884)*. Praha 2009, s. 711.

⁴⁶ AUGUSTINOVÁ, Božena: *Marie Červinková-Riegrová: životopisný nástin*. Praha 1897, s. 6.

⁴⁷ Tamtéž, s. 17-18.

⁴⁸ Tamtéž, s. 20-21.

⁴⁹ Tamtéž, s. 66.

zápisů a deníků. Právě práce na otcově biografii podnítila Marii k cestám za otcem do Prahy a do Vídně, které konala od svých dvaceti šesti let.⁵⁰

Zápisky I

Deník od Marie Riegrové *Zápisky* představují jedinečný pramen pro studium dějin české společnosti druhé poloviny 19. století. Z deníku můžeme vyčíst způsob života a sebereflexi ženy z přední české rodiny právě druhé poloviny 19. století.⁵¹ V *Zápiskách* se pokusila vylíčit svého otce a popsat společenský život. Marie shromažďovala informace z pozadí politického a kulturního života, charakterizovala jeho protagonisty, popisovala veřejné události, které zažívala, komentovala tiskové zprávy atd. Další úrovní v textu *Zápisky* jsou události z minulosti. Marie „vyslychala“ své současníky, včetně svého otce.⁵² Úvod edice autoři opatřili biografickým nástinem života Marie Červinkové-Riegrové. Edice vznikla na základě rukopisných *Zápisů*, případně byly použity strojopisné opisy z pozdější doby a chybějící části byly doplněny z dochovaných deníkových záznamů autorky. K vydání je připravil v Praze v roce 2009 kolektiv autorů pod vedením Milana Vojáčka a o poznámky doplnil Luboš Velek.⁵³

Zápisky II

Zápisky II představují deníkový záznam Marie Červinkové Riegrové, který navazuje na *Zápisky I*. Deník nám zachycuje období let 1885-1886. Očima ženy je popsána dobová politická situace, společnost a vnímání okolního světa. Mimo svou rodinu, přátele popisuje i každodenní život, obvyklé činnosti, povinnosti, skryté touhy a sny. Psaní deníku mohla vnímat jako únik ze svého života plného těžkých událostí. Nebyla šťastná v manželství, nepodařilo se jí mít dítě a vyrovnávala se se svou nemocí. Kromě každodenních strastí se věnuje politickým událostem spojených s jejím otcem Františkem Ladislavem Riegre, jeho spolupracovníky a přáteli. Deník zachycuje i významné dobové události. K vydání připravil v Praze v roce 2013 kolektiv autorů pod vedením Milana Vojáčka a poznámky doplnil Luboš Velek a Milan Vojáček.⁵⁴

Zdenka Braunerová

⁵⁰ AUGUSTINOVÁ, Božena: *Marie Červinková-Riegrová: životopisný nástin*. Praha 1897, s. 59.

⁵¹ Obalkyknih: *Zápisky (svazek I)*. In: <https://www.obalkyknih.cz/view?isbn=978-80-86712-55-0>. [cit. 28. 03. 2022].

⁵² ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie a MILAN VOJÁČEK: *Zápisky: 1. (1880-1884)*. Praha 2009, s. 711.

⁵³ Databazeknih: *Zápisky. I, (1880-1884)*. In: <https://www.databazeknih.cz/knihy/zapisky-i-1880-1884-477464>. [cit. 28. 03. 2022].

⁵⁴ Databazeknih: *Zápisky. II, (1880-1884)*. In: <https://www.databazeknih.cz/knihy/zapisky-ii-1885-1886-194030>. [cit. 28. 03. 2022].

Zdenka Braunerová (1858–1934) byla česká malířka, grafička a výtvarnice v oblasti užitého umění, organizátorka společenského života, propagátorka především české a francouzské kultury. Pocházela z lépe situované měšťanské rodiny.⁵⁵ Na první zahraniční cestu se vydala se sestrou a matkou do Drážďan roku 1868. Následovala roku 1873 cesta do Vídně na světovou výstavu.⁵⁶ Od 3. března do 9. června 1883 uskutečnila ve svých dvaceti pěti letech ve společnosti matky Augusty a sestry Anny Braunerových zájmovou cestu po Itálii.⁵⁷ Je to první životní cesta autorky za uměním a na sklonku života se rozhodne cestu do Itálie zopakovat, tentokrát se spisovatelem Jaroslavem Mariou.⁵⁸ První cestu do Paříže uskutečnila v červnu roku 1878 se sestrou Annou a matkou. Pobyt v Paříži využila k inspiraci a malbě francouzského prostředí.⁵⁹ Roku 1881 navštívuje Paříž a blíže se seznamuje s francouzskými malíři. Ve Francii žila od roku 1883 do roku 1894 a poté se vrací do Čech a podniká studijní cestu na Slovácko a Slovensko.⁶⁰ Právě osmdesátá léta byla pro Zdenku ve znamení zahraničních cest, kdy navštěvovala mimo jiné i německá města Norimberk, Drážďany a Frankfurt. Z francouzských měst kromě Paříže navštěvovala i Barbizon, Fontainebleau, Samois, Cayeux, Sorques či Valery-en-Caux.⁶¹

Cestovní deník Zdenky Braunerové (1883)

Deník Zdenky Braunerové byl vydán roku 2003 Martinem Šámalem nákladem Středočeského muzea. Originál je ve Státním okresním archivu Praha-Západ. Deník zachycuje období od 3. března do 9. června 1883.⁶² Zdenka zaznamenala poznávací a vzdělávací cestu po Itálii, během které se věnuje i popisu přírody, konkrétně krajině kolem Říma, mořskému pobřeží kolem Salerna či Vesuvu. Píše o procházkách po městě, společenských setkáních, lidech a svých pocitech z cesty.⁶³

⁵⁵ BRAUNEROVÁ, Zdenka – ŠÁMAL, Martin: *Cestovní deník Zdenky Braunerové (1883)*. Roztoky u Prahy 2003, s. 2.

⁵⁶ ŠÁŠINKOVÁ, Marcela: *Zdenka Braunerová: (ne)obyčejný život malířky na přelomu 19. a 20. století*. Praha 2013, s. 21.

⁵⁷ BRAUNEROVÁ, Zdenka – ŠÁMAL, Martin: *Cestovní deník Zdenky Braunerové (1883)*. Roztoky u Prahy 2003, s. 10.

⁵⁸ Tamtéž, s. 115.

⁵⁹ ŠÁŠINKOVÁ, Marcela: *Zdenka Braunerová: (ne)obyčejný život malířky na přelomu 19. a 20. století*. Praha 2013, s. 13.

⁶⁰ Tamtéž, s. 5.

⁶¹ ŠÁŠINKOVÁ, Marcela: *Zdenka Braunerová: (ne)obyčejný život malířky na přelomu 19. a 20. století*. Praha 2013, s. 23.

⁶² LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936*. Pardubice 2017, s. 68.

⁶³ LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936*. Pardubice 2017, s. 69.

Marie Bílková

Marie Bílková (1829–1888), také zvaná Manka Římanka, se narodila v Markově u Domažlic roku 1829. Uskutečnila dvě pěší cesty na pouť do Říma, tedy roku 1875 ve čtyřiceti šesti letech a roku 1878 ve čtyřiceti osmi letech. Marie navázala na tisíciletou křesťanskou tradici poutnictví. Místa jako Řím či Santiago de Compostela se staly jedním z hlavních cílů směřování poutníků.⁶⁴ Manka Římanka putovala bez jakékoliv předchozí zkušenosti. Uměla pouze němčinu, kterou se naučila při službě v Bavorsku, a trochu i italštinu, kterou pochytila od vojáků vracejících se ze severní Itálie.⁶⁵

Manka Římanka

Jedná se o zaznamenané vyprávění Manky Římanky, které sepsaly do školního sešitu v pamětech její praneteře Anna a Marie Bílkovy. Záznam byl vydán Helenou Gruberovou, Josefem Nejdlem a Hanou Ratzovou.⁶⁶ Dílo je psané v chodském nářečí a vyšlo v Domažlicích v roce 2011. Monografie je proložena reprodukcemi originálního rukopisu, fotografiemi a rodokmenem rodiny Bílků.⁶⁷ Dílo je psané v době, kdy skromnost, víra v Boha, pracovitost a trpělivost neodmyslitelně patřily k životu venkovských lidí. Manka, která je představitelkou venkovského lidu, svými paměťmi na čtenáře působí přímočaře, jednoduše, prostě, ale na druhou stranu je text psán s velkou pokorou, moudrostí a lidskostí.⁶⁸

Anna Řeháková

Anna Řeháková (1850–1937) byla česká pedagožka, spisovatelka a překladatelka.⁶⁹ Byla jedna z prvních českých učitelek, kulturní a národní buditelka české dívčí mládeže, autorka próz, cestopisů, memoárů, propagátorka Slovinska a Slovenska.⁷⁰ Byla nadšenou turistkou, sokolkou a aktivistkou, jednou z průkopnic ženského hnutí. Roku 1865 vstoupila do Amerického klubu dam, přímo v době jeho vzniku. Byla jednou ze zakládajících členek Spolku pro ženská studia Minerva z roku 1890 a Spolku českých učitelek, kde byla od roku 1892 jeho

⁶⁴ BÍLKOVÁ, Marie: *Manka Římanka: vzpomínky slečny Marie Bílkové z Mrákova na svoji pratetu a její pouť do Říma*. Domažlice 2011, s. 123.

⁶⁵ LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936*. Pardubice 2017, s. 69-70.

⁶⁶ LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936*. Pardubice 2017, s. 69-70.

⁶⁷ Obalkyknih: *Manka Římanka: vzpomínky slečny Marie Bílkové z Mrákova na svoji pratetu a její pouť do Říma*. In: <https://www.obalkyknih.cz/view?isbn=978-80-87316-20-7>. [cit. 28. 03. 2022].

⁶⁸ Databazeknih: *Manka Římanka*. In: <https://www.databazeknih.cz/knihy/manka-rimanka-334405>. [cit. 28. 03. 2022].

⁶⁹ FRABŠA, František Salesius: *Čeští spisovatelé dnešní doby*. Praha 1923, s. 120.

⁷⁰ KUNC, Jaroslav: *Slovník soudobých českých spisovatelů. Krásné písemnictví v letech 1918–1945*. Praha 1946, s. 693.

předsedkyní. Řeháková zaznamenávala své zážitky z cest po Evropě (Německo, Slovinsko, Dalmácie, Bosna a Hercegovina, Rakousko, Švýcarsko, Itálie, Francie, Belgie a Holandsko) do podoby různých literárních žánrů. Pro její četnou tvorbu ji považujeme za první českou autorku cestopisů.⁷¹ První cestu do zahraničí s doprovodem sestry uskutečnila za svým bratrem roku 1877 na prázdniny do německého města Pforzheim. Při této první zkušenosti na cestě za zábavou a poznáním ji bylo dvacet sedm let.⁷² V následujících letech se musela cestování vzdát kvůli zhoršené finanční situaci. Dovolit si mohla až roku 1880 uskutečnit delší cestu na Šumavu.⁷³ V následujících letech se podařilo Řehákové trávit léto pravidelně na cestách. Necestovala pouze o prázdninách v létě, ale i v zimě. O vánočním pobytu v Dalmácii napsala i cestopis *Z dalmatského jihu*.⁷⁴

Obrázky z Alp: cestopisné črty z Korutan a Tyrol

Cestopis Anny Řehákové vyšel v Praze roku 1905 a představuje popis turistických zážitků z přírody Alp z Korutan a Tyrol.⁷⁵ Řeháková nám představuje alpské nehostinné končiny jižních vápencových Alp s rozličnými skalními složeninami. Věnovala se především popisu přírody Dolomitů, tedy pohoří skládajícího se z mnoha menších a rozličných horských skupin.⁷⁶ Zmiňuje a hodnotí horské hospůdky, ve kterých se během náročné túry Alpami občerstvila. Vzpomíná a věnuje se popisu tamního lidu, který se podívoval nad její přítomností v horských lokalitách.⁷⁷

Renáta Tyršová

Renáta Tyršová (1854–1937) byla dcerou Jindřicha Fügnera a manželkou Miroslava Tyrše, zakladatelů Sokola. Stala se ve své době jednou z prvních výtvarných kritiček. Zápasila o záchranu staré Prahy. Uplatnila se v rodící se etnografii, v reprezentaci Českých zemí a Slovenska na zahraničních výstavách, v dívčím průmyslovém školství, v osvětové práci a publicistice.⁷⁸ Roku 1862 se osmiletá Renáta poprvé podívala s rodiči do ciziny, konkrétně do Itálie. Odjeli koncem léta a navštívili hlavně Benátky a Terst.⁷⁹ Roku 1873 ve svých devatenácti

⁷¹ MLISOVÁ, Nella: *I já jsem byl v Itálii: obraz Itálie ve vybraných textech českých autorů*. Praha 2009, s. 24-25.

⁷² ŘEHÁKOVÁ, Anna: *Zašlé časy: Vzpomínky*. Praha 1932, s. 181.

⁷³ Tamtéž, s. 199-200.

⁷⁴ Tamtéž, s. 242.

⁷⁵ Česká digitální knihovna: *Obrázky z Alp : cestopisné črty z Korutan a Tyrol*. In: https://cdk.lib.cas.cz/search/i.jsp?pid=uuid:cb768d00-f334-11e3-adbd-5ef3fc9bb22f#monograph-page_uuid:c0f4bb40-f334-11e3-adbd-5ef3fc9bb22f

⁷⁶ ŘEHÁKOVÁ, Anna: *Obrázky z Alp: cestopisné črty z Korutan a Tyrol*. Praha 1905, s. 5-6.

⁷⁷ Tamtéž, s. 48-49.

⁷⁸ ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: *Renáta Tyršová*. Praha 2005, s. přebal knihy.

⁷⁹ Tamtéž, s. 41.

letech se Tyršová s manželem vydala na vzdělávací cestu do Vídně na světovou výstavu a na poznávací cestu po Itálii.⁸⁰ Od svých dvaceti jedna let cestuje jako doprovod svého manžela při ozdravných pobytech po Itálii a dalších alpských zemích nabízejících horské ubytování.⁸¹ Její první samostatná cesta po manželově smrti byla na výstavu do Paříže roku 1889, konající se u příležitosti stého jubilea velké revoluce. Další byla studijní cesta v roce 1898 do Francie s výjezdem do Švýcarska. Představovala exkurze po dívčích vzdělávacích ústavech. Dělala si podrobné zápisky o podobě výuky, doplněné plány budov, rozvrhy či kresbičkami.⁸² V roli státní inspektorky podnikala Tyršová služební cesty do zahraničí. Roku 1910 cestovala se schovankou Barčinkou po železnici na inspekci do Lublaně a Gorici. Měsíc se zdržely v Crkvenici, navštívily Postojenské jeskyně a domů se vrátily přes Itálii. Roku 1912 se cesta se schovankou opakovala.⁸³ Tyršová se ještě jednou účastnila příprav etnografické expozice české a slovenské lidové kultury. Výstava, kterou osobně navštívila, se konala na jaře roku 1920 v Paříži a pomocnicí jí byla Zdenka Braunerová a Karel Chotek.⁸⁴

Renáta Tyršová

Monografie o Renátě Tyršové vyšla v prvním vydání v Litomyšli roku 2005. Věnuje se významné české intelektuálce Renátě Tyršové, dceři Jindřicha Fügnera a manželce Miroslava Tyrše, zakladatelů Sokola. Věnovala se odborné umělecké kritice, kultivaci dívčího školství v rámci bývalého Rakouska-Uherska a filantropickým aktivitám, vrcholícím v době první světové války. Byla důležitou osobností v dějinách etnografie a velkou propagátorkou české kultury na řadě domácích i zahraničních výstav ve významných evropských metropolích, které i navštívila.⁸⁵

Alice Garrigue Masaryková

Alice Garrigue Masaryková (1879–1966), dcera Tomáše Garrigue Masaryka a první předsedkyně Československého červeného kříže, patřila ke vzdělaným a pokrokově smýšlejícím ženám.⁸⁶ Své vzdělání obohatila o zahraniční studijní pobyty. Roku 1902 navštívila s otcem metropoli Londýn, kde se mimo jiné zúčastnila Mezinárodního protialkoholního sjezdu. V letech 1901–1902 studovala na univerzitě v Berlíně, 1902

⁸⁰ KEPARTOVÁ, Jana: *Češi v Pompejích 1748-1948: kulturněhistorická studie*. Praha 2007, s. 92.

⁸¹ ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: *Renáta Tyršová*. Praha 2005, s. 86.

⁸² Tamtéž, s. 166.

⁸³ Tamtéž, s. 232.

⁸⁴ Tamtéž, s. 248.

⁸⁵ Obalky knih: *Renáta Tyršová*. In: <https://www.obalkyknih.cz/view?id=80-7185-693-2>. [cit. 28. 03. 2022].

⁸⁶ PELIKÁNOVÁ, Zdena – ŠVIHLOVÁ, Dagmara (ed.): *Alice Garrigue Masaryková: Dětsví a mládí: Vzpomínky a myšlenky*. 2. vyd. Praha 1994, s. 111.

v Londýně, v Lipsku a především v Chicagu v letech 1904–1906, kde se seznámila s progresivními metodami sociální práce.⁸⁷ Během amerického pobytu navštívila mimo Chicago i New York, Bronx či Town of Lake.⁸⁸ Alice doprovázela v létě 1913 svého otce po těžké nemoci na ostrov Capri a při cestě se zastavili v Římě. Bylo jí tehdy třicet čtyři let.⁸⁹ Od dětství s rodinou navštěvovala Bystrici u Martina na Slovensku, kterou si velmi oblíbila. Po mnichovském diktátu roku 1938 se odebrala do amerického exilu. Do Čech se vrátila až v roce 1945 po smrti obou rodičů. Po smrti bratra Jana roku 1948 odcestovala za sestrou Olgou do Ženevy a už se nikdy nevrátila. Dále roku 1950 odcestovala do Ameriky. Zemřela roku 1966 v Chicagu.⁹⁰

Dětství a mládí: Vzpomínky a myšlenky

Vzpomínky dcery T. G. Masaryka na dětství, rodinu, na vztahy mezi jejími členy vyšly knižně roku 1994 v Praze v již druhém vydání.⁹¹ Byla předsedkyní Československého červeného kříže a patřila k velmi vzdělaným a pokrokově smýšlejícím ženám. V pamětech se dozvídáme mimo jiné podrobnosti o jejím dětství, studiích, zahraničních cestách, emancipačních snahách či profesní dráze.⁹² Od dětství popisuje svůj kladný vztah ke Slovensku, kde Masarykovi jezdívali po mnoho let na letní pobyt do Bystrice u Martina.⁹³

Barbora Markéta Eliášová

První česká cestovatelka kolem světa Barbora Markéta Eliášová (1874–1957) se narodila ve Šlapanicích. Od čtrnácti let se živila jako posluhovačka, nicméně později odešla do Prahy, kde začala studovala na soukromé jazykové škole. Stala se učitelkou na několika pražských dívčích školách a vyučovala angličtinu v Ženevském výrobním spolku Elišky Krásnohorské. Roku 1912 si ve svých třiceti osmi letech vzala roční dovolenou a odjela do Japonska, kde začala pracovat jako učitelka angličtiny na poštovní škole pro úředníky a poté na tokijské ženské koleji. Do vlasti ke své profesi se vrátila po roce přes Spojené státy. Po příjezdu dále vyučovala, přispívala do novin a časopisů, pořádala přednášky a roku 1915 vydala knihu

⁸⁷ LOVČÍ, Radovan: *Alice Garrigue Masaryková: život ve stínu slavného otce*. Praha 2007, s. 57.

⁸⁸ Tamtéž, s. 64.

⁸⁹ PELIKÁNOVÁ, Zdena – ŠVIHLOVÁ, Dagmara (ed.): *Alice Garrigue Masaryková: Dětství a mládí: Vzpomínky a myšlenky*. 2. vyd. Praha 1994, s. 105.

⁹⁰ Tamtéž, s. 115.

⁹¹ Obalkyknih: *Dětství a mládí: vzpomínky a myšlenky*. In: <https://www.obalkyknih.cz/view?isbn=80-901478-6-0>. [cit. 28. 03. 2022].

⁹² PELIKÁNOVÁ, Zdena – ŠVIHLOVÁ, Dagmara (ed.): *Alice Garrigue Masaryková: Dětství a mládí: Vzpomínky a myšlenky*. 2. vyd. Praha 1994, s. 112.

⁹³ Tamtéž, s. 115.

o cestě do Japonska.⁹⁴ Od roku 1920 pracovala na československém velvyslanectví v Japonsku. Procestovala dále Cejlon, Singapur, Hongkong, Čínu, Koreu, SSSR, Jávu, Austrálii, Afriku. Svou poslední cestu uskutečnila v roce 1929.⁹⁵

Rok života mezi Japonci a kolem zeměkoule

Cestopis Markéty Barbory Eliášové, který vyšel v Praze roku 1915, byl prvním cestopisem autorky, ve kterém popisuje své zážitky z Japonska a Ameriky, které navštívila v dlouhém devatenáctém století, v roce 1912. Popisuje svůj každodenní život, kdy byla ubytovaná v tradičním japonském hotelu, aby mohla lépe poznat Japonskou kulturu. V rámci své kvalifikace mohla v Japonsku učit angličtinu na škole pro poštovní úředníky. Ve volném čase se věnovala poznávání Japonska, turistice, aranžování květin, pěstování bonsajů, čajové kultuře nebo tradiční činnosti japonských dívek, technice barvení tkanin.⁹⁶

3.2 Ženy na cestách

Pokud bychom chtěli vymezit obecně pojem „cestování“, pak Lenderová pracuje s následující definicí: „*Cestování–pohyb z jednoho místa na druhé, pěšky či pomocí nejrůznějších dopravních prostředků, změna místa v určitém časovém horizontu–je staré téměř jako lidstvo samo.*“⁹⁷ Pojem „cestovatel“ podrobně vymezila Borovičková: „*Cestovatel je člověk, jenž navštíví cizí krajiny s úmyslem vrátit se a jako součást svého úkolu, který může být primárně jiný, vydat o svých zkušenostech a poznatcích písemné či obrazové svědectví– tedy v podstatě cestopis nebo cestopisný deník.*“ Připisuje tedy cestovateli důležitý atribut, a to sice informovat o zkušenostech a poznatcích nabytých během cesty. V 19. století k těmto informačním prostředkům přibývají i fotografie, přednášky, sbírky či výstavy.⁹⁸ Cestovatelé často pořádali veřejné přednášky, kde prezentovali a předávali své poznatky. Emil Holub byl vůbec prvním českým cestovatelem, který veřejně vystupoval a po svém prvním africkém pobytu z let 1879–1881 absolvoval po Evropě sto dvacet přednášek.⁹⁹ Z žen bychom mohli vybrat Barboru Markétu Eliášovou, která po svých japonských cestách a cestách kolem světa často pořádala přednášky pro veřejnost a věnovala se cestopisné tvorbě.¹⁰⁰ Ne všechny mnou

⁹⁴ PAULÍK, Josef: *Barbora Markéta Eliášová: (1874-1957)*. Jiřkovice 2003, s. 2.

⁹⁵ Tamtéž, s. 3.

⁹⁶ Databazeknih: *Rok života mezi Japonci a kolem zeměkoule*. In: <https://www.databazeknih.cz/knihy/rok-zivota-mezi-japonci-a-kolem-zemekoule-181967>. [cit. 28. 03. 2022].

⁹⁷ LENDEROVÁ, Milena: *Dámy na cestách: cestovní deníky žen a dívek dlouhého 19. století*. Milena Lenderová. In: *Múzy na cestách. Ohlasy z cest do ciziny v dílech českých spisovatelů*, 39, 2007, s. 95.

⁹⁸ BOROVIČKA, Michael. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Praha 2010, s. 16-17.

⁹⁹ Tamtéž, s. 536.

¹⁰⁰ PAULÍK, Josef: *Barbora Markéta Eliášová: (1874-1957)*. Jiřkovice 2003, s. 2.

vybrané ženy splňují definici Borovičky, jelikož jejich záměrem nebylo zprostředkovat své zkušenosti z cesty veřejnosti, ale pouze si vedly osobní či cestovní deník, kde zkušenost popisují. V práci se i přesto budu věnovat všem vybraným ženám, které mi svými cestami pomůžou sestavit mnou stanovenou typologii cest.

S cestováním souvisí obecně pohyb a zájem o sport, který se začal v druhé polovině 19. století rozvíjet nejen u mužů, ale právě i u žen. Roku 1862 byl u nás založen vlastenecký tělovýchovný spolek Sokol. Mohly zde cvičit i dívky do patnácti let pod dohledem cvičitelek. Od roku 1869 fungoval ženský tělovýchovný spolek Tělocvičný spolek paní a dívek pražských, který měl propagovat dívčí tělocvik.¹⁰¹ Žena byla dle dobových představ křehkou, slabou a věčně nemocnou duší, pro kterou by byl výraznější pohyb neprospěšným až ohrožujícím. Tělesná cvičení se doporučovala především chlapcům, kterým byla určena i prosazující se tělovýchova. Sport a tělovýchova narušily do určité míry postavení ženy v 19. století. Narušily totiž stereotyp o somatické méněcennosti ženy. Tělovýchova a sport a jejich vývoj pomohl k prolomení tenčící se bariéry oddělující mužský a ženský svět a představoval významný krok v emancipačním procesu žen. Toto prolomení hranice v oblasti sportu je zásadní především pro ženy turistky, pro které byl pohyb, konkrétně chůze na delší vzdálenost, zásadním.¹⁰²

Cestování bylo původně omezeno jen na cesty nejnútější, ale postupem času a s přicházejícím pokrokem a zdokonalováním dopravních prostředků se stalo oblíbenou činností v širším kruhu osob.¹⁰³ Onen pokrok v cestování nám představuje i Marie Červinková-Riegrová v biografii své matky Marie Riegrové z cest v polovině 19. století: „*Tehdejší cestování poštami, diligencemi a vetturiny, kdy cesta z Prahy do Nizzy trvala měsíc, kdy s mnohými obtížemi vozem museli přejeti přes Alpy a nocovati často ve vesnických hospodách, nedá se v ničem přirovnati k cestování nynějšímu; bylo s ním spojeno na tisíce nám neznámých obtíží, ano i strastí, ale ono také mělo své zvláštní půvaby a vnady a bylo neporovnaně poučnější i dojemnější, sblížujíc cestujícího s velkolepou přírodou a cizími národy.*“¹⁰⁴

Po staletí zůstával cestovatelem jen muž, žena cestovala nejčastěji jen do kláštera nebo do místa bydliště svého manžela. Teprve od posledních desetiletích 18. století se objevují ženy ve vyšším počtu na evropských cestách, které byly chápány jako završující počín stále kvalitnějšího vzdělání dívky či mladé ženy ze zámožné rodiny. Ženy svými cestami po Evropě

¹⁰¹ LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu i k modlitbě: žena devatenáctého století*. Vyd. 2. Praha 2016, s. 148.

¹⁰² LENDEROVÁ, Milena-JIRÁNEK, Tomáš-MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Vyd. 2. Praha 2017, s. 398.

¹⁰³ GUTH-JARKOVSKÝ, Jiří Stanislav: *Turistika: turistický katechismus*. Praha 2003, s. 37.

¹⁰⁴ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie: *Marie Riegrová rodem Palacká: její život a skutky*. Praha 1892, s. 12.

bořily postupně dobové ženské stereotypy. V dlouhém 19. století se stále častěji vydávaly na cesty a více sílily hlasy po redefinování role žen, které byly mimo jiné vnímány jako věčně nemocné, a tedy neschopné vykonávat cesty.¹⁰⁵ Borovička označuje za vůbec první českou cestovatelku Barboru Markétu Eliášovou, která podnikala své cesty do Japonska, jihovýchodní Asie a Ameriky. Dále konstatuje, že to byla jediná česká cestovatelka, která putovala sama a sama si cesty také plánovala a organizovala. Dokonce dvakrát uskutečnila cestu kolem světa. Mezi další cestovatelky řadí Růženu Holubovou, Růženu Baumovou a Evu Elstnerovou, které byly ale spíše doprovodem svých mužů na cestách, a kromě Baumové se ani nepokusily o vlastní cestopisnou tvorbu.¹⁰⁶ Pohled na ženu cestovatelku se v průběhu 19. století začal měnit a již od čtyřicátých let 19. století vznikají i první cestovní agentury jako agentura Thomas Cook a Son, která roku 1903 povzbudila ženy k cestování výtiskem plakátu s ženou kráčející po zeměkouli, což dokazuje opravdovou touhu žen cestovat a celospolečenské uvědomění fenoménu cestování žen, které se stává masovou záležitostí.¹⁰⁷

Po staletí rozhodovaly motivy cest politické, náboženské, válečné či ekonomické a drtivá většina cest měla daleko k cestování pro zábavu. Pro práci jsem vybrala právě druhou polovinu 19. století, kdy se motivy cest žen vyvinuly do specifické podoby cest za zábavou, zdravím, poznáním a turistikou. Ve druhé polovině 19. století již zcela převládaly tyto světsky motivované cesty žen.¹⁰⁸ V motivech dámských cest chyběly důvody vojenské a většinou i politické a diplomatické, pokud nedoprovázely svého muže či otce. Julie Hartigová cestovala s otcem politikem a diplomatem do cizích krajin. Anna Martenová-Klecandová tři roky pobývala v Římě kvůli zdejšímu nástupu manžela roku 1936 na pozici československého vojenského a leteckého atašé.¹⁰⁹ Alice Garrigue Masaryková doprovázela svého otce roku 1902 do Londýna.¹¹⁰ Lenderová ve své práci tvrdí, že v rámci dlouhého století se neseťkáme s žádnou českou ženou, která by v dlouhém 19. století překročila hranice Evropy, to se má stát až v letech první světové války.¹¹¹ Nicméně na základě studií pramenů můžeme toto tvrzení

¹⁰⁵ LENDEROVÁ, Milena: *Dámy na cestách: cestovní deníky žen a dívek dlouhého 19. století*. Milena Lenderová. In: *Múzy na cestách. Ohlasy z cest do ciziny v dílech českých spisovatelů*, 39, 2007, s. 96.

¹⁰⁶ BOROVIČKA, Michael. *Velké dějiny země Koruny české*. Praha 2010, s. 590.

¹⁰⁷ LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936*. Pardubice 2017, s. 144.

¹⁰⁸ LENDEROVÁ, Milena: *A ptáš se, knížko má: ženské deníky 19. století*. Praha 2008, s. 215.

¹⁰⁹ LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936*. Pardubice 2017, s. 36.

¹¹⁰ PELIKÁNOVÁ, Zdena – ŠVIHLOVÁ, Dagmara (ed.): *Alice Garrigue Masaryková: Dětství a mládí: Vzpomínky a myšlenky*. 2. vyd. Praha 1994, s. 7.

¹¹¹ LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936*. Pardubice 2017, s. 40.

vyvrátit a doložit cesty žen do zahraničí nejen v rámci dlouhého 19. století, ale již v druhé polovině 19. století.

Cestování se stávalo na přelomu 19. a 20. století módou, a dokonce se vytříbovaly jedny módnější destinace než ty druhé. Prestižním se pro společnost 19. století stalo především navštěvovat světové výstavy. Navštívit výstavu znamenalo projevit zájem o pokrok lidstva a na pokroku se svým zájmem člověk podílel tím, že nabyté poznatky a zkušenosti z výstavy zúročil pro blaho svého národa. Na výstavišti se pohybovalo tisíce návštěvníků.¹¹² Nejen muži, ale i nezanedbatelný počet žen cestovalo v 19. století. Na výstavu do Paříže, kterou uskutečnil Klub českých turistů¹¹³ v srpnu 1889, přijelo tři sta dvacet devět cestujících a z toho padesát jedna osob byly ženy, z toho osm učitelek.¹¹⁴

Jako určitý zlom a konec jedné epochy cestování považujeme první světovou válku, která způsobila cestovatelům komplikace, při nejhorším zcela znemožnila jejich aktivity. Během války především cestovaly, respektive se přesouvala vojska na frontu. Významným příkladem mohou být českoslovenští legionáři, kteří cestovali po Transsibiřské magistrále a následně podnikli nedobrovolnou cestu kolem světa.¹¹⁵

3. 2. 1 Dopravní prostředky

Do 19. století většina obyvatel střední Evropy cestovala pěšky. Nicméně na přelomu 18. a 19. století se pěší cestování stalo módou části třetího stavu. Pěším cestováním se dával najevo odstup od kavalírských cest na koni nebo v kočáru.¹¹⁶ Po vlastních nohách uskutečnila výšlap roku 1883 Zdenka Braunerová, když už se nebylo možné vyvézt na koni: „*Koně zde zůstali a my šli pak v potu tváři pěšky až ke kráteru. Bořili jsme se pod kolena v popeli a škvárech lávy...Po dvouhodinném lezení došli jsme ke kráteru.*“¹¹⁷ Braunerová využila mimo chůzi mnoho dopravních prostředků, za zmínku stojí přeprava tramvají z Neapole do Herculanea: „*Vydala se na cestu tramvají do zasypaného města Herculanea: „Prohlédli jsme si amfiteatr a*

¹¹² KOSINOVÁ, Kristýna: *Cestování před sto lety, aneb, Všude dobře, doma nejlépe: rozvoj českého turismu v kontextu světových výstav ve druhé polovině devatenáctého století*. Praha 2011, s. 49.

¹¹³ Klub českých turistů v Praze byl založen roku 1888 a jeho účelem bylo pěstovat cestování, a především budit zájem o naši krajinu skrz přednášky, výstavy, vydáváním Časopisu turistů, cestopisů, map, pořádáním výletů, sjezdů či zakládáním odborů. Pořádal cesty do Paříže, Krakova, do Tater, do Lublaně, do slovinských Alp, Dalmácie, Bosny a Hercegoviny, do Brna, na Radhošť, na Šumavu, do Krkonoš atd. (MALÝ, Ladislav: *Vzhůru na cesty! Návod k cestování pro studující*. Praha 1897, s. 29.)

¹¹⁴ KOSINOVÁ, Kristýna: *Cestování před sto lety, aneb, Všude dobře, doma nejlépe: rozvoj českého turismu v kontextu světových výstav ve druhé polovině devatenáctého století*. Praha 2011, s. 77.

¹¹⁵ BOROVIČKA, Michael. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Praha 2010, s. 561.

¹¹⁶ LENDEROVÁ, Milena-JIRÁNEK, Tomáš-MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Vyd. 2. Praha 2017, s. 403.

¹¹⁷ BRAUNEROVÁ, Zdenka – ŠÁMAL, Martin: *Cestovní deník Zdenky Braunerové (1883)*. Roztoky u Prahy 2003, s. 70.

*zříceniny města. Byl jistě čas k obědu i šli jsme se podívat do několika kostelů, pak šli k parfumérovi a maličkosti nakupovat... ”*¹¹⁸ Manka Římanka cestovala během první cesty do Itálie pěšky s německými poutníky do Říma.¹¹⁹ Během druhé cesty jela mimo jiné z Padovy do Benátek parníčkem a v Benátkách se projela na loďce: „*Mají hyn zámek na rynku... Jezdili jsme v kanálu na lodičce, která vypadala jako labuď z jezírka v zámku.*“ Poté se dopravili lodí do Terstu a z něj po železnici do Vídně a Brna.¹²⁰ I turistka Anna Řeháková cestovala pěšky po horských místech Korutan a Tyrol: „*Každický krok naší cesty, at' vedl strmými pastvinami, hlubokými roklemi, stinnými hvozdy, malebnými vesničkami, zavdčoval se nám u míře nejvyšší.*“¹²¹

Novodobější cesty využívaly rychlejší, pohodlnější a spolehlivější dopravu po železnici než dopravu kočárem. Souviselo to s duchem pokrokové doby, která byla v oblasti dopravy ve znamení železnice. Ta umožňovala přepravu na vzdálená místa za podstatně kratší dobu než v minulosti, čímž se zvýšilo zorné pole cestovatelky, která se odhodlala i k dalekým lokalitám. Příkladem může být cesta Barbory Eliášové kolem světa. Skutečně je na delší cesty využila většina cestovatelek pro přepravu. Nicméně tento druh cestování ubíral cestovateli intenzivnější rozjímání nad přírodou a místním obyvatelstvem a zároveň narušoval přirozený ráz krajiny. Pro cestování po železnici bylo vhodné se vybavit železničním řádem s pořadem stanic, s odjezdy vlaků, přestupy, případně se orientovat podle plakátových jízdních řádů nacházejících se ve stanici či hostincích.¹²² V září 1873 se Renáta Tyršová a její manžel vydali na cestu po Itálii. Koupili si tehdy okružní lístek druhé třídy platící padesát dní po italských železnicích. Obdivovali památky, architekturu a umění.¹²³ Do Vídně jezdila po železnici i Marie Riegrová. Někdy sama, jindy s otcem nebo jeho přáteli: „*V neděli ráno jsme vyjeli z Vídně. Otec jel Státní dráhou do Prahy, já Dráhou severozápadní do Chotěboře a Malče... Eduard Grégr vstoupil a sedl si proti mně a Adámek vedle mě. Později přišel ještě Dürich. Mimo to měli jsme do Jihlavy společnost dvou židů, jakýchsi podnikatelů, jichž jsme si však nevšimli... Cesta z Vídně mi tentokrát uplynula nadmíru zábavně a mám o tom velmi mnoho co psát.*“¹²⁴ Zdenka Braunerová cestovala vlakem při své italské cestě za poznáním. Vlak vyjel z Vídně přes Terst do Benátek,

¹¹⁸ BRAUNEROVÁ, Zdenka – ŠÁMAL, Martin: *Cestovní deník Zdenky Braunerové (1883)*. Roztoky u Prahy 2003, s. 84.

¹¹⁹ BÍLKOVÁ, Marie: *Manka Římanka: vzpomínky slečny Marie Bílkové z Mrákova na svoji pratetu a její poutí do Říma*. Domažlice 2011, s. 17.

¹²⁰ Tamtéž, s. 35.

¹²¹ ŘEHÁKOVÁ, Anna: *Obrázky z Alp: cestopisné črty z Korutan a Tyrol*. Praha 1905, s. 76.

¹²² MALÝ, Ladislav: *Vzhůru na cesty! Návod k cestování pro studující*. Praha 1897, s. 10.

¹²³ ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: *Renáta Tyršová*. Praha 2005, s. 82.

¹²⁴ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie-VOJÁČEK, Milan: *Zápisky: II. (1885-1886)*. Praha 2013, s. 349.

Padovy, Ferray, Boloně až do Florencie.¹²⁵ Cestovatelka Barbora Markéta Eliášová zahájila svou první cestu právě po železnici: „*V červenci r. 1912 ocitla jsem se ve vlaku, který mne unášel směrem k Rusku, přímo do Varšavy.*“¹²⁶ Eliášová mimo železnici do Japonska cestovala i lodí: „*Ve Vladivostoku rozešla se společnost na různé strany a dva z nás přešli na ruskou parolod' „Simbirsk“, která nás má přenést japonským mořem ku břehům Japonska.*“¹²⁷ V Japonsku se Eliášová kromě chůze přepravovala tramvají: „*...sama jsem se toulala Tokiem, kus tramvají a kus pěšky.*“¹²⁸ Na delší cesty mimo Tokio využívala železniční spoje. Příkladem může být cesta z Tokia do Karuizawa šest hodin vlakem do vilky za rodinou pana Lawrence, kde strávila zbytek horkého léta.¹²⁹ V tokijských ulicích se setkala i s dalšími dopravními prostředky: „*Hlavní prostředky dopravní po ulicích Tokia jsou: elektrická dráha, kuruma čili džinrikiša, dvoukolový kočárek jako pro velké děti, tažený člověkem, a velociped.*“¹³⁰ V New Yorku se Eliášová setkala s jinou technicky vyspělejší hromadnou dopravou, vystihující rušný americký život rychle se ubírající vpřed ve znamení pokroku: „*Po zastávce v „Cafeterii“ jely jsem v jiné končiny Nového Yorku, hodně daleko, část cesty pozemní, část podzemní a část vyvýšenou drahou... třívozové elektrické vlaky chvátaly sem a tam, a větší ještě rychlosti hnala se „subway“, podzemní dráha, která sama provozí denně milion lidí tímto moderním labyrintem, hučíc ve svém podsvětí až příšerně.*“¹³¹ Během pobytu v Kalifornii využila jako návštěvnice spolu s dalšími zájemci nabídky prohlídky města prostřednictvím vyhlídkového vozu: „*Na elegantní Market Street stál pohotově „auto-sightseeing car“ ... dvě minuty na to byl vůz plný a jeli jsme. Středem města, elegantními třídami, s kopce do kopce. Pak předměstími, ulicemi jednopatrových domků v zeleni, sídel bohatých Američanů ... Zajeli jsme i na výstaviště, kde již se staví veliké, nádherné pavilony k světové výstavě 1915 a velkým okruhem jedeme zpět do města.*“¹³²

Cestovatelky využívaly někdy i nezbytných plaveb lodí. Cestovatelky, které mířily za oceán, se cestě lodí nevyhnuly. Na lodi se plavila Barbora Eliášová do Japonska: „*Ve Vladivostoku rozešla se společnost na různé strany a dva z nás přešli na ruskou parolod' „Simbirsk“, která nás má přenést japonským mořem ku břehům Japonska.*“¹³³ Dalším

¹²⁵ LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936*. Pardubice 2017, s. 133.

¹²⁶ ELIÁŠOVÁ, Barbora Markéta: *Rok života mezi Japonci a kolem zeměkoule*. Praha 1915, s. 7.

¹²⁷ Tamtéž, s. 7.

¹²⁸ Tamtéž, s. 28.

¹²⁹ Tamtéž, s. 20.

¹³⁰ Tamtéž, s. 30.

¹³¹ Tamtéž, s. 156.

¹³² Tamtéž, s. 142.

¹³³ Tamtéž, s. 13.

příkladem může být Alice Masaryková, která se plavila roku 1904 z brémského přístavu na lodi směrem ke Spojeným státům americkým.¹³⁴

Na vzorku vybraných cestovatelek vidíme velké zastoupení žen, které cestovaly pěšky kvůli vykonání pouti, těžce přístupnému terénu nebo turistické touze. Cestovatelky nejčastěji pro cesty do zahraničí využívaly právě moderních železnic nebo se plavily na lodích. Některé se setkaly s městskými dopravními prostředky v podobě metra, tramvaje apod. Specifickým dopravním prostředkem jela Barbora Eliášová v podobě vyhlídkového vozu. Vlastním automobilem se přepravovala Simonetta Buonaccini, která vůz dokonce sama řídila. Automobily teprve měly před sebou masové využití, ale postupně se z nich staly oblíbené dopravní prostředky zajišťující rychlý přesun po silnicích. Můžeme vidět, že výběr dopravních prostředků byl v druhé polovině 19. století již poměrně pestrý.¹³⁵

3. 2. 2 Vybavení na cesty

Důležitou výbavou každého cestovatele bylo podle Lenderové zavazadlo, kde cestovatel ukládal šatstvo, doplňky, směnky, písemnosti, cestovní doklady, vzorky zboží, čisté papíry na zápis z cest, inkoust, pera, pečetní vosk, hodinky, navštívenky, malou lékárníčku, cestovní polštářek tzv. cestovní ruló, příbor apod. Obsah zavazadla závisel na potřebách svého majitele a na účelu cesty.¹³⁶ Malé obsahovalo šaty, potřeby k mytí jako mýdlo a hřebínek, potřeby k šití, nádobku na pití, deštník, vysokou hůl a různé pomůcky v podobě kompasu, dalekohledu, hodinek, fotografického přístroje, bloku na kreslení, zápisníku apod.¹³⁷ Ženám na cesty bylo doporučováno dle ženského časopisu *Nové mody* pouze jedno zavazadlo, a to co nejlehčí. Dáma si s sebou měla vzít nepromokavý plášť, blůzu, živůtek a sukni na denní nošení, tmavý živůtek se sukni do společnosti a jeden ranní oblek. Dále do příručního košíku by si dáma měla vzít náhradní klobouk, toaletní potřeby a další maličkosti nezbytné pro cestování. Pro delší cesty se ještě doporučovaly batistové a vlněné šaty, další ranní oblek a jednu bílou toaletu.¹³⁸

Obsah zavazadla byl vždy jiné podoby. Záleželo na mnoha faktorech, ale zásadní základní výbava byla téměř vždy stejná. Podoba zavazadla závisela na finančních možnostech, společenském postavení, charakteru cesty a obecně náročnosti cestovatelky. Ne každá

¹³⁴ LOVČÍ, Radovan: *Alice Garrigue Masaryková: život ve stínu slavného otce*. Praha 2007, s. 64.

¹³⁵ LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936*. Pardubice 2017, s. 131.

¹³⁶ LENDEROVÁ, Milena-JIRÁNEK, Tomáš-MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Vyd. 2. Praha 2017, s. 413-414.

¹³⁷ MALÝ, Ladislav: *Vzhůru na cesty! Návod k cestování pro studující*. Praha 1897, s. 8.

¹³⁸ KOSINOVÁ, Kristýna: *Cestování před sto lety, aneb, Všude dobře, doma nejlépe: rozvoj českého turismu v kontextu světových výstav ve druhé polovině devatenáctého století*. Praha 2011, s. 79.

cestovatelka si mohla dovolit dát na doporučení literatury a periodik vyjadřující se k cestování. Manka Římanka pocházející z dolní vrstvy společnosti se vydala s pokorou na náboženskou pouť jen s malým zavazadlem: „*Rančik s chlebem a svátečními šaty na řibet, vysokou poutní hůl s křížkem nahoře, peníze, listiny na prsou a vatýrovaný bačkory na cestu do hor. Růženec, svčenu vodu ve flaštičce a nepostradatelnou kudlu na krájení chleba*“.¹³⁹

3. 2. 3 Svoboda cestování

Pro výkon cesty bylo potřeba získání pasu. Do poloviny 19. století byly pasové kontroly velmi přísné. Větší svobodu pohybu umožnily liberálnější ústavy, ale i tak bylo nutné mít pas. U cest do ciziny se musel uvést důvod. Probíhaly pasové kontroly. V cizím městě se musel cestovatel nahlásit úřadům a ukázat jim pas. Do roku 1857 v Rakousku platil tzv. pasový přímus, dle kterého byl cestovatel povinen si opatřit pas i na cesty do vnitrozemí, to se změnilo od roku 1857 jen na cesty do zahraničí. Roku 1859 Rakousko přistoupilo k drážďanské konvenci německých států, a občané Rakouska se tak mohli volně pohybovat po zemích Německého spolku, kdy jim stačil předložit pouze pasový list, to platilo do sjednocení Německa roku 1871.¹⁴⁰ Císařským nařízením z 6. listopadu 1865 byly zrušeny všechny pasové kontroly na říšských hranicích. Dle vyhlášky z 10. května 1867 potřeboval rakouský občan k vycestování do ciziny platný cestovní pas vyjma cest do německých států.¹⁴¹

V Rakousku-Uhersku byla prakticky neomezená svoboda cestování ve srovnání s Osmanskou říší a carským Ruskem, kde bylo kromě pasu nutné i vízum. Rakouští a uherští občané potřebovali pas i k cestě do Rumunska a Bulharska. Až vypuknutí první světové války znamenalo konec svobodného cestování. Byl vyhlášen výjimečný stav a nařízeny opět pasové kontroly na říšských hranicích a omezeno vydávání cestovních pasů. Nesměly cestovat osoby podléhající branné povinnosti.¹⁴² Od srpna 1915 bylo cestování znatelně zpřísněno, protože byla zavedena povinnost opatřit si cestovní pas a zvláštní doložku k cestě do tzv. válečného území.¹⁴³ Volné cestování bylo obnoveno až v Československu v červnu roku 1921 a bylo nutné

¹³⁹ BÍLKOVÁ, Marie: *Manka Římanka: vzpomínky slečny Marie Bílkové z Mrákova na svoji pratetu a její pouť do Říma*. Domažlice 2011, s. 15-16.

¹⁴⁰ LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936*. Pardubice 2017, s. 132.

¹⁴¹ RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha 2007, s. 7.

¹⁴² RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha 2007, s. 9.

¹⁴³ Tamtéž, s. 10.

si k cestě do ciziny opařit cestovní pas. Byly zrušeny všechny předpisy omezující cestování do ciziny.¹⁴⁴

O prohlídce z roku 1912 na rakouských a čínských hranicích nás informuje i Markéta Barbora Eliášová: „*Ve stanici Mandžurii jsme dojeli k čínské hranici, čeká nás celní prohlídka. Nebyla tak důkladná jako na hranicích rakousko-ruských. Tam bylo nutno se vším vystoupit, otevřít a dát prohrabat. Zde pouze pootevřel kdosi dveře od kabiny, vstrčil tam kousek hlavy, řekl: „charašó“ a věc byla odbyta.*“¹⁴⁵ O vyřizování pasu kvůli cestě do Arca roku 1886 jsme informováni Marii Červinkovou-Riegrovou. Ten ji posloužil i při cestě do Itálie roku 1888. Nenarazila na žádné potíže při vyřizování pasu, protože byla dcerou zemského a říšského poslance.¹⁴⁶

3. 2. 4 Sama či s doprovodem?

Ženy mohly cestovat s členy rodiny, s mužským doprovodem, s dospělými ženami, ve smíšené společnosti nebo samy. V první polovině 19. století bylo osamělé cestování téměř nemožné a budilo pohoršení. Pokud se žena 19. století rozhodla pro náročné, zajímavé či dlouhodobé cesty, pak byly téměř vždy v doprovodu muže, ať už manžela, otce, bratra. Pokud žena v tomto případě cestovala sama, jednalo se zpočátku o výjimku, ale postupně těchto žen přibývalo.¹⁴⁷ Borovička označuje právě jednu z našich představitelk Barboru Markétu Eliášovou za jedinou českou cestovatelku z našeho zkoumaného období, která putovala opravdu sama, a dokonce si cesty osobně plánovala a organizovala. Eliášova reprezentuje hlavní představitelku žen, které cesty uskutečnily bez doprovodu.¹⁴⁸ Barbora Markéta Eliášová je příkladem cestovatelky, která byla odhodlaná cestovat zcela sama a na vlastní zodpovědnost vzhůru k novým kontinentům: „*Byla jsem sama v oddělení, sama se svými myšlenkami.*“¹⁴⁹ V deníku zaznamenala nepříjemný rozhovor s kapitánem parníčku, který se podívoval nad její cestou bez doprovodu: „*Kapitán parníčku, starý pán s tváří až do ruda osmahlou, si mne pátravě prohlíží. „A proč tak sama jedete z Japonska do Evropy?“ ... A myslíc si v duchu, že by se nemusil takhle plést do mých záležitostí...*“¹⁵⁰

¹⁴⁴ RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha 2007, s. 12.

¹⁴⁵ ELIÁŠOVÁ, Barbora Markéta. *Rok života mezi Japonci a kolem zeměkoule*. Praha 1915, s. 11.

¹⁴⁶ LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936*. Pardubice 2017, s. 133-134.

¹⁴⁷ STREIT, Vincenc: *S jménem Rosa Afrikou: (žena rovná mužům)*. Pelhřimov 2010, s. 9.

¹⁴⁸ BOROVIČKA, Michael: *Velké dějiny země Koruny české*. Praha 2010, s. 590.

¹⁴⁹ ELIÁŠOVÁ, Barbora Markéta. *Rok života mezi Japonci a kolem zeměkoule*. Praha 1915, s. 7.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 144.

O tom, že nebylo zvykem cestovat osaměle, ale předpokládal se doprovod alespoň matky či gardedámy, se dozvídáme i z pramene Anny Řehákové: „*U nás taký turistický zjev, který ostatně již v Německu a především v Norsku a Švédsku není nijakou zvláštností, vzbudil by jistě nejmírněji řečeno veliké podivení, ne-li pohoršení přísných mravokárců.*“¹⁵¹ Manka Římanka původně neplánovala cestu ve skupině poutníků, a když byla žádat arcibiskupa v Praze o listiny a dopis k požehnání na cestu, tak byl jeden z kněží hovořící s Mankou udiven jejím odhodláním: „*Ptal se mne, co si přeju – řekla jsem, že bych chtěla do Říma ha pěšky. Byl celej hudivenýj – toceví, že do Říma chodí poutníci – hale ženská, ha sama – výprava žádná letos nepujde. Muším pryj rok počkát – ha potom přijít – ha že mi potom napiše list od fary k faře a ke kláštetorm.*“¹⁵²

Z pramenů i sekundární literatury můžeme zjistit, že samostatné cestování nebylo žádoucí. Pokud se žena v zahraničí objevila sama, budila údiv a pohoršení. I přesto můžeme tvrdit, že cest osamocených žen bez doprovodu v průběhu století přibývalo. Nicméně převládaly cesty uskutečněné s doprovodem.

3. 2. 5 Destinace

Mimo dvě nejnavštěvovanější země, kterými byly Itálie a Francie a které blíže přiblížím, patřily i destinace jako Anglie, Německo či Nizozemí. Všechny tyto lokality mohly nabídnout turistické trasy, muzea či obrazárny.¹⁵³ Anglii, konkrétně Londýn, navštívila z našich cestovatelek Alice Garrigue Masaryková v doprovodu svého otce roku 1902.¹⁵⁴ Do britské metropole se v květnu roku 1886 vydala za vzděláním i malířka Zdenka Braunerová spolu se svou přítelkyní z akademie Isabellou Cleminshaw.¹⁵⁵

Za uměním se jezdilo v rámci Německa do Mnichova, který nabízel návštěvy několika malířských ateliéru, případně kostelů a dalších staveb.¹⁵⁶ Do Drážďan se jezdilo vzdělávat za obrazy do Zwingeru. Vídeň byla proslavená pořádáním Světových výstav.¹⁵⁷ Na světovou výstavu do Vídně zamířila roku 1873 i Zdenka Braunerová. Do Drážďan vedla vůbec první zahraniční cesta Zdenky Braunerové. Uskutečnila ji roku 1868 za doprovodu své matky a

¹⁵¹ ŘEHÁKOVÁ, Anna: *Obrázky z Alp: cestopisné črty z Korutan a Tyrol*. Praha 1905, s. 70.

¹⁵² BÍLKOVÁ, Marie: *Manka Římanka: vzpomínky slečny Marie Bílkové z Mrákova na svoji pratetu a její pout do Říma*. Domažlice 2011, s. 12.

¹⁵³ LENDEROVÁ, Milena: *A ptáš se, knížko má: ženské deníky 19. století*. Praha 2008, s. 216-217.

¹⁵⁴ LOVČÍ, Radovan: *Alice Garrigue Masaryková: život ve stínu slavného otce*. Praha 2007, s. 57.

¹⁵⁵ ŠAŠINKOVÁ, Marcela: *Zdenka Braunerová: (ne)obyčejný život malířky na přelomu 19. a 20. století*. Praha 2013, s. 29.

¹⁵⁶ LENDEROVÁ, Milena: *A ptáš se, knížko má: ženské deníky 19. století*. Praha 2008, s. 218.

¹⁵⁷ BRAUNEROVÁ, Zdenka – ŠÁMAL, Martin: *Cestovní deník Zdenky Braunerové (1883)*. Roztoky u Prahy 2003, s. 8.

sestry.¹⁵⁸ V německém městě Frankfurt pobývala v roce 1869 po dobu čtyř měsíců v dívčím ústavu Marie Červínková-Riegrová, která se zde vzdělávala a naučila se jazykům, především angličtině.¹⁵⁹

Oblíbenou destinací bylo u českých žen Slovensko svou blízkostí a přístupností. Česká spisovatelka Božena Němcová cestovala v období let 1851–1855 čtyřikrát na Slovensko mimo jiné za významnými slovenskými intelektuály a spisovateli. Upínala se ke Slovensku jako k prameni své budoucí tvorby. Na Slovensko jezdila i za ozdravnými koupelemi.¹⁶⁰ Kladný vztah ke Slovensku měla i Alice Masaryková. Milovala slovenský lid, zemi a jazyk. Masarykovi jezdívali po mnoho let na letní pobyt do Bystrice u Martina. Alice zde nechala v letech 1929–1931 vystavět i dům, kde zajížděla často za odpočinkem, přáteli a za kulturně osvětovou prací.¹⁶¹

Oblíbenou destinací byla především Francie, chápaná jako centrum moderní kultury, ideální prostor pro rodícího se výtvarného umělce, ale od sedmdesátých let i jako spojenec české politiky při prosazování vlastních národních zájmů.¹⁶² Populární cestovatelskou destinací byla především metropole Paříž. V Paříži je věnována pozornost v denících především Botanické zahradě, Louvre a jeho obrazárně, Palais Royal, Notre Dame atd. Hlavně ve druhé polovině 19. století byla středobodem rušného kulturního a společenského života. Přitahovala milovníky umění, umělce, ale i malířky, budoucí spisovatelky a adeptky Thálie. Ženy psaly o městě a jeho památkách, o známých, přátelích, společných obědech, večerích, výletech, bohatých obchodech či bálech.¹⁶³ Konkrétní místa a cestovatelky zmíním pro jejich četnost v rámci sestavené typologie.

Cesty do italských měst byly konány nejen z náboženských či profesních důvodů, ale i z touhy po zálibách, poznáním památek, sbírek výtvarného umění či pro uměleckou inspiraci.¹⁶⁴

¹⁵⁸ ŠÁŠINKOVÁ, Marcela: *Zdenka Braunerová: (ne)obyčejný život malířky na přelomu 19. a 20. století*. Praha 2013, s. 21.

¹⁵⁹ AUGUSTINOVÁ, Božena: *Marie Červínková-Riegrová: životopisný nástin*. Praha 1897, s. 17-18.

¹⁶⁰ PIORECKÁ, Kateřina – PETRBOK, Václav: *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 27. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 22.-24. února 2007*. Praha 2008, s. 307.

¹⁶¹ PELIKÁNOVÁ, Zdena – ŠVIHLOVÁ, Dagmara (ed.): *Alice Garrigue Masaryková: Dětství a mládí: Vzpomínky a myšlenky*. 2. vyd. Praha 1994, s. 115.

¹⁶² LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936*. Pardubice 2017, s. 88.

¹⁶³ LENDEROVÁ, Milena: *A ptáš se, knížko má: ženské deníky 19. století*. Praha 2008, s. 216.

¹⁶⁴ VOJÁČEK, Milan: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*. Praha 2007, s. 175-176.

Dalším důvodem cest do Itálie byly zdravotní a léčebné pobyty.¹⁶⁵ Itálie byla vnímaná jako země radosti, veselí, hudby, tance, divadla, slavností a karnevalů.¹⁶⁶ Stala se přitažlivou destinací hlavně díky obrovskému kulturnímu odkazu a vzrůstajícímu zájmu o antické umění a nové objevy rozvíjející se klasické archeologie v Říme a Pompejích. Mezi oblíbené destinace patřily Benátky, Florencie, Řím či Neapol, kde byl populární výstup na Vesuv.¹⁶⁷ Existovaly určité představy o vybraných městech a i na základě toho byly cesty vybírány. Řím byl vnímán jako město antiky a papežství, Benátky jako místo karnevalů, Florencie jako centrum umění, Neapol jako město přírodních krás. Tato čtyři italská města byla nejčastěji řazena do průvodců a byla nejvíce vyhledávaná cestovateli.¹⁶⁸ V Benátkách mohly cestovatelky obdivovat veslařské závody, plesy, divadelní představení, z památek především Dóžecí palác či vodou obklopené město, propletené kanály s mosty, úzkými a křivolakými uličkami.¹⁶⁹ Verona přitahovala antickým amfiteátre, příběhem Romea a Julie, divadlem, památkami, gotickou hrobkou veronského rodu Scaligerů.¹⁷⁰ Neapol přitahovala hrady, archeologickým muzeem, kláštery, kostely, operou San Carlo, slavným procesím z kostela Santa Maria di Piedigrotta, výstupem na Vesuv, návštěvou Pompejí s Herculaneem.¹⁷¹ Často navštěvovaným byl i ostrov Capri s proslulými Modrými jeskyněmi, které navštívila česká pedagožka Dora Hanušová.¹⁷² Na Sicílii cestovatele obdivovali antické a křesťanské památky, rozbouřené moře, krásnou přírodu, zemědělské usedlosti, skalní průrvy a stupňovité terasy.¹⁷³ Do Kampánie jezdívali malíři, sochaři, architekti a historici umění, kteří přijeli studovat především pompejské nástěnné malby a jednotlivé předměty, architektonické detaily. Jako tomu bylo i u Miroslava Tyrše.¹⁷⁴ Konkrétní italské destinace ve spojení s našimi představitelkami zmíním pro jejich četnost v části o typologii.

Představila jsem zásadní destinace, kde nejčastěji směřovaly ženy druhé poloviny dlouhého 19. století. Nicméně máme několik příkladů z řad českých žen, které cestovaly do

¹⁶⁵ VOJÁČEK, Milan: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*. Praha 2007, s. 176.

¹⁶⁶ LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936*. Pardubice 2017, s. 160.

¹⁶⁷ LENDEROVÁ, Milena: *A ptáš se, knížko má: ženské deníky 19. století*. Praha 2008, s. 216.

¹⁶⁸ LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936*. Pardubice 2017, s. 176.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 187.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 190.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 191.

¹⁷² Tamtéž, s. 199.

¹⁷³ Tamtéž, s. 201.

¹⁷⁴ KEPARTOVÁ, Jana: *Češi v Pompejích 1748-1948: kulturněhistorická studie*. Praha 2007, s. 207.

exotických, mimoevropských destinací. Barbora Markéta Eliášová navštívila v roce 1912 Evropě velmi vzdálené Tokio, kam během svého života zavítala opakovaně: „*Tokio, tato dřevěná japonská metropole, je nesmírně rozlehlá. Žijí tu skoro tři miliony lidí v rodinných domcích, které jsou většinou zahradami nebo zahrádkami obklopeny...Mimo divochy snad žádný národ nežije tolik ve volné přírodě, jako Japonci.*“¹⁷⁵ Alice Garrigue Masaryková stejně jako i Barbora Eliášová navštívila Spojené státy americké. Její cesta směřovala do New Yorku k rodinným příbuzným, dále do Bronxu, Town of Lake, Nebrasky či Clevelandu. Intenzivněji pobývala v Chicagu, kde se seznamovala s ženským klubovým životem a obecně s americkým spolkařením.¹⁷⁶ Další ženou, která vycestovala do exotického prostředí, je Růžena Holubová, která se svým manželem uskutečnila expedici na jih Afriky.¹⁷⁷

3. 3 Typologie cest

Inspirovala jsem se typologií od Lenderové a dále jsem ji rozšířila o kategorie cest, které nejčastěji uskutečnily české ženy. Vybrala jsem konkrétní představitelky a díla, které mi pomohly typologii jejich analýzou sestavit a dokázat vycestování českých žen za jedním ze zmíněných motivů. Typologie zahrnuje náboženské cesty, turistiku a cesty do přírody, cesty spojené s profesí, cestování za zdravím a lázeňské cesty, cesty za vzděláváním, kulturou a poznáním, cesty za zábavou a nákupy a cesty za oceán.

3. 3. 1 Náboženské cesty

Bohatá a velkolepá poutní tradice, spjatá s projevy lidové zbožnosti, přišla s nástupem katolické reformy a rozkvětem barokní kultury v 17. a 18. století a upadala s nástupem osvícenství: „*Cesty k místům posvátným neboli pouti pozbyly v novém věku mnoho na svém významu a udržují se ve svém květu a ve velkém slohu dosud jen u Muslimů (poutě do Mekky), hindů a budhistů. U nás malé poutě také upadají, ale věřícímu lidu, zvláště venkovskému, bývají zhusta jediným způsobem turistiky, ba jediným druhem cestování vůbec.*“¹⁷⁸ Během 19. století již razantně ubylo nábožensky motivovaných cest. Známa je nám z deníků pouť vykonaná do štyrského Mariazellu, pouť do severočeského Filipova a zesvětštělá pouť na Svatou Horu u Příbrami.¹⁷⁹

¹⁷⁵ ELIÁŠOVÁ, Barbora Markéta. *Rok života mezi Japonci a kolem zeměkoule*. Praha 1915, s. 28.

¹⁷⁶ LOVČÍ, Radovan: *Alice Garrigue Masaryková: život ve stínu slavného otce*. Praha 2007, s. 64-65.

¹⁷⁷ STREIT, Vincenc: *S jménem Rosa Afrikou: (žena rovná mužům)*. Pelhřimov 2010, s. 6.

¹⁷⁸ GUTH-JARKOVSKÝ, Jiří Stanislav: *Turistika: turistický katechismus*. Praha 2003, s. 38.

¹⁷⁹ LENDEROVÁ, Milena: *A ptáš se, knížko má: ženské deníky 19. století*. Praha 2008, s. 215.

Pout' do Říma uskutečnila v letech 1875 a 1878 Marie Bílková, řečená Manka Římanka. Manka se při obou cestách přidala k malé skupině poutníků z Německa. První cestu uskutečnila výhradně pěšky, na druhé se vrátila vlakem.¹⁸⁰ Manka při své poutní cestě v Římě, ale i dalších městech navštívila především kostely a zásadní památky. „*Potom jsme chodili po kostelích-všudýš jsme vlízli i do katakomb.*“ „*Po památkostech Říma chodila, i v koloseu se vroucně modlila. Z kolosea si přinesla drobet zemí, krví mučedníků posvěcenou.*“ „*Také byli v Padově. I v Pise, kde jim pěkná, bytelná věž div nepádne.*“¹⁸¹ „*V Padově u sv. Antonína se jí líbily věže-je to kostel s okny zašpičatými, celý jak z kraje ha věžiček a dovostat má serum bání, říkají hyn „kuple.“*“¹⁸² Z vybraných úryvků je patrné, že poutní cesta byla pro zbožnou Manku především o návštěvě kostelů, modlení, o projevu kajícího a hlubším prožitku z dlouhé pěší cesty jen s tím nejpotřebnějším, co s sebou unesla.

Některé z cestovatelek se zúčastnily náboženských slavností. Zdenka Braunerová v květnu 1883 v Římě přihlížela slavnosti Parti di Castello (Boží tělo). Viděla oslavy Velkého pátku v sicilském Palermu. Sestry Řehákové přihlížely lidovému průvodu směřujícímu z pouti k Madoně di Monte Vergine u Avellina do Neapole.¹⁸³

Na cestě Anny Řehákové, ale i dalších cestovatelek většinou vždy vidíme určitý náboženský cit, který cestovatelku přivede například k modlitbě do kostela: „*Neminula jsem kostela, abych si nezašla k Matce boží pro zbožné myšlenky.*“¹⁸⁴ Dále i návštěva Říma Marií Červinkovou-Riegrovou byla cestou zbožnou, protože se snažila navštívit alespoň hlavní římské baziliky. Byla především ve vatikánském S. Pietro, v kostele S. Maria Maggiore, v bazilice S. Paolo fuori le Mura, v kostele S. Paolo alle Tre Fontane, v bazilice S. Giovanni in Laterano atd.¹⁸⁵ V době Velikonoc se mohly cestovatelky účastnit mše celebrowané papežem. Mše papeže Lva XIII. se účastnily sestry Braunerovy¹⁸⁶: „*...šly jsem do San Pietro k zpovědi. V půl osmé byla u Papeže v privátní kapli sv. mše, kterou sám sloužil. Mše trvala dlouho; na*

¹⁸⁰ BÍLKOVÁ, Marie: *Manka Římanka: vzpomínky slečny Marie Bílkové z Mrákova na svoji pratetu a její pout' do Říma.* Domažlice 2011, s. 125.

¹⁸¹ BÍLKOVÁ, Marie: *Manka Římanka: vzpomínky slečny Marie Bílkové z Mrákova na svoji pratetu a její pout' do Říma.* Domažlice 2011, s. 33.

¹⁸² Tamtéž, s. 35.

¹⁸³ LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936.* Pardubice 2017, s. 172.

¹⁸⁴ ŘEHÁKOVÁ, Anna: *Obrázky z Alp: cestopisné črty z Korutan a Tyrol.* Praha 1905, s. 80.

¹⁸⁵ VOJÁČEK, Milan: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy.* Praha 2007, s. 181.

¹⁸⁶ LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936.* Pardubice 2017, s. 180.

*konci jsme přijímaly osobně od Papeže, je mi to doživotní památkou.*¹⁸⁷ Zájem o křesťanský prožitek na cestách jiného druhu neopadal. Ženy měly k víře stále velmi blízko, ale k poutním cestám už se tak často neodhodlávaly.

Barbora Markéta Eliášová se během svého pobytu v Japonsku seznámila s japonskou kulturou a náboženstvím a představuje čtenáři své uskutečněné poutě k místům zasvěceným Buddhovi: *„Japonci rádi stavějí Buddhovi chrámky na vrcholy hor a v okolí Karuizawy je hojně takových kapliček, malých i větších. Putovali jsme k několika, ale nejkrásnějším byl výlet k vzdálenějšímu Šiakusondži. Šiakusondži je starý budhistický klášter v horách Nunobiki, západně od Tokia. Z Karuizawy dojeli jsme tam za hodinu. Objeli jsme celého širokého velikána Horu Hanari, a potom těsně kolem Asamy, která právě vypouštěla husté, světlešedé kotouče dýmu do čistého vzduchu.*¹⁸⁸ Barbora Eliášová nevyznávala japonské náboženství, ale často se účastnila poutních cest na zasvěcená místa, aby mohla být zase o něco blíže japonskému životu.

Zjistili jsme, že náboženské cesty začaly pomalu upadat. Tento fakt může být podmíněn vytlačení náboženských cest cestami jiného druhu, které se pro ženy staly přitažlivějšími. Tento proces byl ovlivněn především osvícenstvím a touhou uskutečnit cesty za poznáním a vzděláním. Poutě vykonávali především lidé z nižších společenských vrstev, kteří neměli potřebu se více vzdělávat a poznávat svět. K venkovskému lidu se vázala skromnost, víra v Boha, pracovitost a trpělivost. Proto jejich daleké cesty velmi často směřovaly na svatá místa a poutě, které uskutečnila i naše cestovatelka Manka Římanka. Ženy na cestách jiného druhu navštěvovaly alespoň hlavní náboženské chrámy. Souviselo to nejspíš s jejich vymezeným prostorem v privátní sféře a předpokladem, aby se ženy věnovaly filantropii a charitě, která je propojená s církví. Návštěva kostela se tak stala doprovodným jevem při cestě vykonané z jiných než náboženských důvodů. Z poutních míst byl navštěvován Čěškami především Řím, štýrský Mariazell, severočeský Filipov a Svatá Hora u Příbrami.

3. 3. 2 Turistika a cesty do přírody

Zárodky moderní turistiky můžeme vidět v cestách mladých šlechticů za poznáním, v cestách do lázeňských středisek, či v náboženských poutích. Ve druhé polovině 19. století dochází k „explozi“ spolkové turistiky v rakousko-uherské monarchie, která byla podmíněna především proměnou společnosti ve společnost občanskou a inspiracemi ze zahraničí např. Londýna. Účast v řadách horských spolků byla záležitostí společenské prestiže. Spolky se

¹⁸⁷ BRAUNEROVÁ, Zdenka – ŠÁMAL, Martin: *Cestovní deník Zdenky Braunerové (1883)*. Roztoky u Prahy 2003, s. 40-41.

¹⁸⁸ ELIÁŠOVÁ, Barbora Markéta. *Rok života mezi Japonci a kolem zeměkoule*. Praha 1915, s. 21.

soustředily na organizování výletů a společenských akcí na turisticky atraktivní místa. Posláním spolků bylo i značení, stavění cest, budování rozhleden, chat a popularizace hor prostřednictvím specializovaných časopisů a vydáváním map a průvodců. Turisté často kombinovali túry s železnicí.¹⁸⁹ Zájem o turistiku u nás pěstoval Klub českých turistů, který pořádal cesty do Paříže, Krakova, do Tater, do Lublaně, do slovinských Alp, Dalmácie, Bosny a Hercegoviny, do Brna, na Radhošť, na Šumavu, do Krkonoš atd.¹⁹⁰ V českých zemích se staly nejreflektovanější turistickou oblastí právě Krkonoše, které se v 19. století staly cílem vlastivědného poznání.¹⁹¹

Turistika byla vyhledávána především v letních obdobích, kdy ji provozovalo větší množství lidí napříč společenským spektrem. Naopak turistika zimní byla nejdříve spojená především se zámožnější vrstvou, která si mohla dovolit vycestovat za krásami přírody do vzdálenějších zemí. Oblíbenou destinací pro zahraniční turistiku se stalo Nice na pobřeží Středozemního moře, které bylo mimo jiné vyhledáváno i v souvislosti s ozdravnými pobyty.¹⁹²

Turistika představovala společenskou záležitost propojenou s vlasteneckým zabarvením a sportovním výkonem. První turistické pochody byly jakousi vlasteneckou agitací, jelikož nejčastěji směřovaly na památná místa českých dějin jako Říp, Bezděz, Blaník, Oreb, do Krkonoš, Jizerských hor či Českého ráje. Turistika v českých zemích se do určité míry stala jedním z atributů národně svébytné a emancipující se české společnosti.¹⁹³

Turistice se hojně věnovaly především učitelky. Během prázdnin mohly učitelky cestovat podle svého vkusu a finančních prostředků po domovině nebo do zahraničí. Toho využívala i Anna Řeháková. Se sestrou Eliškou, rovněž učitelkou, procestovala především jihozápadní část rakouského území. Nevyhledávaly pouze pohodlné turistické cesty, ale i náročnější pochody a výstupy v odlehlých oblastech.¹⁹⁴ Cestovaly po Slovinsku a na počátku 20. století vycestovaly i na Sicílii.¹⁹⁵ Při cestě do Alp cestovatelku upoutaly přírodní krásy v podobě srázných stěn, věžovitých vrcholů, rozeklaných skalní hřebenů: „*Každický krok naší cesty, ať vedl strmými pastvinami, hlubokými roklemi, stinnými hvozdy, malebnými vesničkami,*

¹⁸⁹ BOBKOVÁ, Lenka: *Cesty a cestování v životě společnosti = Reisen im Leben der Gesellschaft : sborník příspěvků z konference*. Ústí nad Labem 1995, s. 491.

¹⁹⁰ MALÝ, Ladislav: *Vzhůru na cesty! Návod k cestování pro studující*. Praha 1897, s. 29.

¹⁹¹ BOBKOVÁ, Lenka: *Cesty a cestování v životě společnosti = Reisen im Leben der Gesellschaft : sborník příspěvků z konference*. Ústí nad Labem 1995, s. 487.

¹⁹² LENDEROVÁ, Milena-JIRÁNEK, Tomáš-MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Vyd. 2. Praha 2017, s. 379.

¹⁹³ Tamtéž, s. 379-380.

¹⁹⁴ ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: *Renáta Tyršová*. Praha 2005, s. 163.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 164.

zavdělčoval se nám u míře nejvyšší. “¹⁹⁶ Místní lidé se podívovali nad turistkami a nepochopili kouzlo tohoto nového druhu cestování: „*A co tam pořádáte hledáte a vidíte a máte? Vždyť jedno údolí jako druhé, hora jako hora. Jest to stále opakování jednoho a téhož. Pěkná to zábava!*“¹⁹⁷ Nicméně Anna v cestě za přírodními krásami vidí něco více, co ji zajišťuje klid a úlevu od strastí všedního života: „... *Obluzovalo mne také ono zvláštní, nevyzpytatelné krajinné kouzlo, jež v sobě taji každý závěr údolí. Odloučenost od všeho hluku a šumu běžného všedního života, plná nekonečného ticha, neobsáhlého klidu, naplňuje srdce nejčistším požitkem, ano unáší naši duši v lepší světy.*“¹⁹⁸

Po roce 1887 začala Alice Masaryková s rodinou po skončení školního roku dojíždět na letní pobyt na Slovensko za přírodou:¹⁹⁹ „*Když vzpomínám na léta na Bystrici, vidím před sebou amfiteátr hor; já, malá, sedím na svahu louky a dívám se na Turiec, který teče peřejemi. Otočím hlavu, vidím olšovi a vrbinu a za nimi tuším bystričský potok, který chvatně spěje kupředu, aby smísil své vody s Turcem.*“²⁰⁰

Zdenka Braunerová při své italské cestě uskutečnila i cestu za přírodními úkazy: „*(dne 11. května) Ráno nás vyjela velká kavalkáda na Vesuv... Po dvouhodinném lezení došli jsme ke kráteru. Vesuv dnes strašně bouřil a hřměl; ohromné kusy žhavé lávy litaly jako velké červené plachty do vzduchu. Silný proud těžkého kouře se valil... Z Vesuvu daleká vyhlídka na moře a Neapol...*“²⁰¹ I Zdenka Braunerová nám předkládá svou fascinaci přírodním živlem v podobě aktivního Vesuvu, který musel umělkyni nadchnout a následně i inspirovat v její malířské tvorbě.

Barbora Markéta Eliášová v Japonsku obdivovala přírodu a často se vydávala na túry do hor nebo na výlety s přáteli. Příkladem může být cesta vlakem z Tokia do Karuizawa, kde v horské lokalitě trávil léto: „*Je to romanticky krásné horské zátíší, 1000 m nad mořem. Kolem kupily se vysoké hory Usui, zrovna proti našemu obydlí neklidná sopka Asama jáma vypouštěla stále do výše kotouče dýmu, někdy čistě bílé, někdy do šeda nebo do hněda zbarvené. Na jedné straně hora Hanari... Když za jasných dnů vystoupili jsme na Hanari, bylo lze vidět čtyři věnce*

¹⁹⁶ ŘEHÁKOVÁ, Anna: *Obrázky z Alp: cestopisné črty z Korutan a Tyrol*. Praha 1905, s. 76.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 45.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 136-137.

¹⁹⁹ PELIKÁNOVÁ, Zdena – ŠVIHLOVÁ, Dagmara (ed.): Alice Garrigue Masaryková: *Dětství a mládí: Vzpomínky a myšlenky*. 2. vyd. Praha 1994, s. 24.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 54.

²⁰¹ BRAUNEROVÁ, Zdenka – ŠÁMAL, Martin: *Cestovní deník Zdenky Braunerové (1883)*. Roztoky u Prahy 2003, s. 70.

hor kolem... Často podnikali jsme výlety do hor nebo do malebných údolí, která se odtud na všechny strany otvírala a mívali pikniky v japonských hotelích. ²⁰²

Cesty spojené s turistikou byly často spojené s negativní reakcí společnosti, která dlouhou dobu odmítala připustit, že je turistika vhodná a bezpečná pro ženy. Pokud žena cestovala za turistikou sama, tak budila veliké pohoršení a spoustu otázek. Zjistili jsme, že velkou touhu budily u žen právě cesty do přírody, kde člověk našel klid od denních strastí, inspiraci pro tvůrčí činnost nebo hlubší povědomí o vybraných památkách, nejčastěji náboženského charakteru v podobě kapličky či kostela. Na druhou stranu se někdy cestovatelky setkaly s demonstrací síly přírody v podobě aktivní sopky. Z českých lokalit byly oblíbené Brno, Radhošť, Říp, Český ráj, Jizerské hory, Šumava či Krkonoše. Ze zahraničních Nice, Paříž, Lublaň, Dalmácie, alpská města či Bosna a Hercegovina. Turistiku provozovaly především učitelky, které měly v létě prázdniny, a měly tak příhodné podmínky uskutečnit túru. Z našich představitelky byly známými turistkami učitelky Anna a Eliška Řehákové. Za přírodou a turistikou na venkov jezdily i rodiny s dětmi za odpočinkem.

3. 3. 3 Cesty spojené s profesí

Vzácně se setkáváme s cestami motivovanými profesními zájmy. Bohuslava Rajská se vydala roku 1841 se švagrem do Vídně, kde navštívila „patero ústavů ženských“ a „mnohému novému se přiučila“. Dále také cestovala do Prešpurku, aby poznala dívčí vzdělávací ústavy. Vše bylo motivováno snahou vytvořit v Praze kvalitní dívčí školu a seznámit se s povinnostmi učitelky. K profesně motivovanému pobytu se uchýlila i operní pěvkyně Klementina Kalašová při cestě za kariérou do Ruska.²⁰³ Do nedaleké Vídně pravidelně cestovala Marie Červinková-Riegrová, která jako spisovatelka pracovala na vydání biografie svého otce a studovala mnohé dokumenty uložené v Praze a ve Vídni. Z těchto profesních důvodů byla přítomná i zasedání říšské rady sedící mezi novináři: „*Jela jsem do Vídně 19. října, dojela jsem večer, pobyla tam plných pět dní a 25. října jsem se navrátila domů těšíc se po cestě zábavné společnosti poslanců. Po celý čas ve Vídni jsem nebyla ani v divadle, ani nikde ve společnosti, celý čas strávila jsem téměř na sněmovní galerii a v hostincích u snídaně, u oběda, v poslanecké společnosti a volné chvíli mezi dnem ba i na sněmovní galerii.*“²⁰⁴

²⁰² ELIÁŠOVÁ, Barbora Markéta. *Rok života mezi Japonci a kolem zeměkoule*. Praha 1915, s. 20.

²⁰³ LENDEROVÁ, Milena: *Dámy na cestách: cestovní deníky žen a dívek dlouhého 19. století*. Milena Lenderová. In: *Múzy na cestách. Ohlasy z cest do ciziny v dílech českých spisovatelů*, 39, 2007, s. 96.

²⁰⁴ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie-VOJÁČEK, Milan: *Zápisky: II. (1885-1886)*. Praha 2013, s. 291-292.

Ženy z pracovních důvodů většinou nepřekračovaly hranice Předlitavska. Nicméně hranice při cestě do Itálie překročila mimo jiné novinářka Marie Majerové roku 1936, či malířka Zdenka Braunerová při cestě za uměleckou činností.²⁰⁵

Učitelé jezdili na profesní a poznávací cesty na světové výstavy, aby si rozšířili své obzory a aby se seznámili s nejnovějšími pedagogickými pomůckami a formami výuky. Výchově a vyučování bylo často na světových výstavách věnováno celé výstavní oddělení. Příkladem může být londýnská výstava 1862, vídeňská výstava 1873, pařížská výstava 1867, 1889 a 1900.²⁰⁶ O cestách učitelek, které byly poměrně častými, bude dále ještě blíže pojednávat kapitola 3. 2. 5. věnující se detailněji těmto cestovatelkám.

Zjistili jsme, že cest motivovaných profesními zájmy nebylo v porovnání s dalšími kategoriemi příliš. Souvislost můžeme hledat v kapitole o emancipaci, kde jsme si přiblížili začínající boj o prosazování vyššího dívčího vzdělání a zvýšení profesní diferenciaci, která by umožňovala ženě z pracovních důvodů vycestovat. Cestovaly především učitelky, které se často pokoušely využít zážitků z cest ve výuce. Místy pro nabytí nových poznatků, které by se daly využít ve výuce, byly především světové výstavy.

3. 3. 4 Cestování za zdravím a lázeňské cesty

Společnost 19. století dlouho odmítala spojitost ženy se sportem, protože žena byla vnímaná jako věčně nemocná a sport ji mohl ohrozit. Tuto představu se postupem času snažili změnit odborníci. Vídeňský sbor lékařů vydal roku 1883 na žádost vídeňských učitelů prohlášení o prospěšnosti tělovýchovy, čímž přispěl k propagaci a větší důvěře ve zdravotní účinky sportu a pohybu obecně: *„Jsouce povolání, abychom jakožto lékaři svůj o tělocviku rozum vyslovili, máme za svou povinnost prohlásiti, že považujeme správný tělocvik za velmi zdravý, poněvadž jím svaly mohutnějí, klouby se stávají ohebnějšími a my tudíž svižnějšími, zažívání se podporuje, krev snáze bez překážky obíhá a látky v našem těle snáze se proměňují. Všecko to má za následek rozmnožení našich sil, otužení ku větším námahám a mnohým škodlivým vlivům. Avšak také ze stanoviska mravního má tělocvik cenu vysokou. Vědomá tělesná síla zvyšuje zmužilost, vědomá obratnost odvahu a bezpečně a rychle vykonaná odvážlivá cvičení duchapřítomnost. Vyučuje-li se tedy tělocviku správně, má za následek tělesný i duševný užitek jednotlivce i celého státu.“*²⁰⁷ Nejen tělocvik, ale obecně pohyb, který ženy

²⁰⁵ LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936*. Pardubice 2017, s. 36.

²⁰⁶ KOSINOVÁ, Kristýna: *Cestování před sto lety, aneb, Všude dobře, doma nejlépe: rozvoj českého turismu v kontextu světových výstav ve druhé polovině devatenáctého století*. Praha 2011, s. 142-143.

²⁰⁷ *Vojenské listy*, r. 1, č. 7, 1883, s. 60.

uplatňovaly při svých ozdravných pobytech v podobě odpočinkových vycházek nebo náročnějších horských túr, byl postupně vnímán jako tělu velmi prospěšný a začal se propagovat i mezi ženami.

Brzy se začaly rozvíjet velmi oblíbené lázeňské pobyty, které vymanily ženu z jejího běžného prostředí, umožnily ji odpočívat, ale zároveň možnost bavit se díky společenskému rozptýlení. Na psychiku nemocného působil pobyt kladně. Zásadním ozdravným faktorem bylo příhodné klima a kvalita ovzduší, ideální teploty vzduchu, sluneční záření a geografický profil krajiny. S lázeňským pobytem se pojila i speciální dieta. Vyhledávané byly především lázně termální či lázně slatinné. V lázních se hosté hledali zdraví, zotavení či rekreaci.²⁰⁸ Výběr lázní záležel na finančních možnostech pacienta, na doporučení lékaře, či na vlasteneckém cítění. Vlastenec měl ideálně dávat před západočeskými středisky, vnímanými jako německá, přednost jazykově českým lázním, mezi které patřily Luhačovice, Poděbrady, Bohdaneč, Mšené, Třeboň, Darkov, Jáchymov.²⁰⁹ Zdenka Braunerová při své italské cestě navštívila v Janově lázně: „*Večer přijely jsme do Genovy (4.června)...vykoupat se do roztomilých, čistých lázní vedle hotelu...*“²¹⁰ V alpském Milstatu Anna Řeháková ocenila zdravotně příznivé podmínky: „*Slabí plicemi chválí si zdejší jim tak milé bezvětří, bezprašný vzduch a pohodlné stinné procházky v rovině. Nervosní libují si znamenitě účinkující koupele a horské hojné výlety.*“²¹¹ Anna Řeháková popisuje pozitivní účinky pobytu v lázních na lidské tělo: „*Kdož zakusil jen jednou jezerních lázní, ten touží vždy po přirozeném, milém tom požitku, podporujícím a silícím zdraví, hlavně pak zubožené nervy.*“²¹² Učitelka Blažena Zákrejsová byla sedm neděl v lázních Ahlbecku na Ostrově Uznojmu v Baltském moři. „*Ač lázně obklopeny jsou krásnými, vzrostlými lesy, přece zůstává břeh mořský střediskem všeho života. Podél moře vedou hlavní promenády i dráhy cyklistů, z tmavé zeleni borovic hledí na ně sličné letohrádky.*“²¹³ „*Kdo trpí nějakým světobolem, jdi se jen vykoupat do moře! Tam se nesmíš nad ničím melancholicky zahloubati, moře to nedovolí.*“ „*Koupáním vyplnily jsme dopoledne. Po obědě choďvali jsem po lesích, zejména rádi vystupovali jsme na rozhledny, abychom se pokochali pohledem na*

²⁰⁸ LENDEROVÁ, Milena-JIRÁNEK, Tomáš-MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Vyd. 2. Praha 2017, s. 416-417.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 418.

²¹⁰ BRAUNEROVÁ, Zdenka – ŠÁMAL, Martin: *Cestovní deník Zdenky Braunerové (1883)*. Roztoky u Prahy 2003, s. 89.

²¹¹ ŘEHÁKOVÁ, Anna: *Obrázky z Alp: cestopisné črty z Korutan a Tyrol*. Praha 1905, s. 141.

²¹² Tamtéž, s. 145.

²¹³ Spolek ku podpoře chudých kandidátek: *Památník českých učitelek, u příležitosti třicáté ročnice c.k. českého ústavu, ku vzdělání učitelek v Praze*. Praha 1900, s. 72.

*moudrou, nekonečnou pláň vodní. Nejradyji však veslovali jsme na lodičce po moři, což jest však dosti odvážné.*²¹⁴

Mezi oblíbená střediska při cestách za zdravím patřila střediska italská, francouzského Nice, bavorský Reichenhall. Cesty směřovaly i do konkrétních lázeňských center. Z těch nám blízkých můžeme jmenovat rakouský Ischl, české Teplice, Karlovy Vary, Mariánské lázně, lázně v Horním Žlebu u Děčína a Šternberka, Libverda či Poděbrady.²¹⁵

Z dopisu Fügnera víme o letním pobytu Kateřiny a Renáty Tyršových ve Františkových Lázních roku 1860, kde Renáta doprovázela svou matku na léčení ve svých pouhých šesti letech.²¹⁶ Dále se na doporučení lékaře manželé Tyršovi rozhodli pro manželovu nemoc vycestovat koncem října 1875 do Itálie.²¹⁷ S blížícím se létem dostali doporučení na ozdravné horské ubytování, které uskutečnili v Mnichově v podhůří Alp.²¹⁸ V Alpách Tyrš využíval sirné lázně proti bolestnému revmatu, procházel se a nasával horský vzduch.²¹⁹ Roku 1884 odjeli o Velikonocích Renáta s manželem do Berlína na deset dní. Důvodem byl opět zdravotní stav manžela. Poté Tyrš vykonal ještě ozdravný pobyt v tyrolských Alpách v Otzu, naopak Renáta s matkou odjely do jihočeských lázeňek Libějice.²²⁰

Alice Masaryková doprovázela v létě 1913 svého otce po těžké nemoci na ostrov Capri a při cestě se zastavili v Římě.²²¹ „Denně jsme chodívali plavat na *Marimu Piccolu*, záliv na jižním břehu ostrova. Čechoslováci tu měli dobrou pověst jako zdatní plavci...“²²² Druhá ozdravná cesta do Itálie s otcem proběhla roku 1914. Navštívili severoitalskou Florencii, která přitahovala Alici svým antickým uměním.²²³

Důvodem k cestě Marie Riegrové do Prahy byla například i péče o chrup: „*Dala jsem si u Ebermanna plombírovat jeden zub- špičák nahoře vlevo.*“²²⁴ Nicméně pokud se zaměříme na zahraniční pobyty, tak od svého dětství jezdila se svou rodinou za ozdravnými pobyty do

²¹⁴ Spolek ku podpoře chudých kandidátek: *Památník českých učitelek, u příležitosti třicáté ročnice c.k. českého ústavu, ku vzdělání učitelek v Praze*. Praha 1900, s. 73.

²¹⁵ LENDEROVÁ, Milena: *A ptáš se, knížko má: ženské deníky 19. století*. Praha 2008, s. 219-220.

²¹⁶ ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: *Renáta Tyršová*. Praha 2005, s. 25.

²¹⁷ Tamtéž, s. 86.

²¹⁸ Tamtéž, s. 88.

²¹⁹ Tamtéž, s. 89.

²²⁰ Tamtéž, s. 105.

²²¹ PELIKÁNOVÁ, Zdena – ŠVIHLOVÁ, Dagmara (ed.): *Alice Garrigue Masaryková: Dětství a mládí: Vzpomínky a myšlenky*. 2. vyd. Praha 1994, s. 105.

²²² PELIKÁNOVÁ, Zdena – ŠVIHLOVÁ, Dagmara (ed.): *Alice Garrigue Masaryková: Dětství a mládí: Vzpomínky a myšlenky*. 2. vyd. Praha 1994, s. 106.

²²³ LOVČÍ, Radovan: *Alice Garrigue Masaryková: život ve stínu slavného otce*. Praha 2007, s. 135.

²²⁴ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie a Milan VOJÁČEK: *Zápisky: I. (1880-1884)*. Praha 2009, s. 123.

Nice. V pamětech o své matce popisuje zdravotní problémy své babičky, kterou musela její matka doprovázet na ozdravné pobyty: „*Slabý organismus a zejména nervy matky její nesnášely nepohody zimní a proto kdykoliv stav její zdravotní se zhoršil, vždy neobyčejně pečlivý a úzkostlivý manžel hleděl dovézt ji do Nizzy na krásnou tu Rivieru, kdež malá Marie jako dítě a pak jako dospívající dívka ztrávila s matkou svou čtyři zimy a také školy francouzské navštěvovala.*“²²⁵ Do Nice nejezdívali jen kvůli podlomenému zdraví babičky, ale v pozdějších letech i kvůli horšícímu se zdravotnímu stavu její matky: „*Matka její trpěla toho roku prudkými křečovými záchvaty; také děd její Palacký častěji tehdy churavěl... lékaři radili ku pobytu na jihu. Ježto matka nechtěla se od dětí odloučiti, odebrala se celá rodina Riegrova i s Palackým v listopadu ku břehu mořskému do Nizzy, kde pobývali až do konce dubna r. 1870.*“²²⁶

Zjistili jsme, že cesty za zdravím a lázeňské cesty byly nejčastějšími cestami, které ženy ve zkoumaném období vykonávaly. Eticky šlo o společensky akceptované cesty, protože šlo čistě o cesty ke zlepšení zdravotního stavu, leckdy těžce nemocného člověka. Účelem cesty nebylo se primárně pobavit a poznávat cizí kraj, ale uzdravit, či alespoň zlepšit stav nemocného právě změnou prostředí a případnou další léčbou. Cesty za zdravím a do lázní se staly velmi oblíbenými v 19. století. Často byly tyto rekreační pobyty spojeny s krátkými procházkami či výlety do nejbližšího okolí pobytu. Někdy k rekreaci sloužil pobyt v lázních, jindy se posílalo k rekreaci k moři nebo za čerstvým a zdravým vzduchem do hor především do Alp. Možnosti vycestování za zdravím byly poměrně široké, nicméně záleželo především na finančních možnostech pacienta a dále také na jeho preferencích destinace.

3. 3. 5 Cesty za vzděláváním, kulturou a poznáním

„*Četbou a studiem nabýváme mnohých vzácných vědomostí; ale jenom cestování nám dodává k nim potřebného názoru.*“²²⁷ Přiložený citát z návodu na cestování vydaném Klubem českých turistů nám vystihuje zájem žen dlouhého 19. století, které měly velkou touhu cestovat, poznávat cizí země, rozšířit tak své znalosti, vzdělávat se a posilovat svého emancipovaného ducha. Evropské cesty žen byly považovány za završující počín stále kvalitnějšího vzdělání mladé ženy ze zámožných poměrů. Nicméně právě cestování posilovalo emancipovaného ducha žen, protože při podstoupení cesty byly vytrhnuty z povinností a pravidelného předepsaného denního režimu žen 19. století.²²⁸ Z námi zkoumaných představitelk je například

²²⁵ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie: *Marie Riegrová rodem Palacká: její život a skutky*. Praha 1892, s. 11.

²²⁶ AUGUSTINOVÁ, Božena: *Marie Červinková-Riegrová: životopisný nástin*. Praha 1897, s. 20-21.

²²⁷ MALÝ, Ladislav: *Vzhůru na cesty! Návod k cestování pro studující*. Praha 1897, s. 3.

²²⁸ LENDEROVÁ, Milena: *Dámy na cestách: cestovní deníky žen a dívek dlouhého 19. století*. Milena Lenderová. In: *Múzy na cestách. Ohlasy z cest do ciziny v dílech českých spisovatelů*, 39, 2007, s. 96.

Renáta Tyršová ženou, která cestovala kvůli získání kontaktů se zahraničními vědci a vzdělávacími institucemi, ale také právě kvůli vzdělávání a prohlubování svých vědomostí.²²⁹

Za intenzivním vzděláním vycestovávala Alice Garrigue Masaryková. Alice Masaryková často odjížděla do ciziny za studijními a badatelskými pobyty. V letech 1901 a 1902 studovala na univerzitě v Berlíně. Roku 1902 se vzdělávala i v britské metropoli v Londýně, kde ji doprovodil i otec Tomáš Masaryk. Cesta do Londýna nebyla motivovaná jen studiem k disertační práci, ale i Mezinárodním protialkoholním sjezdem.²³⁰ Se studijním pobytem pokračovala, když odešla na postgraduální studium historie a ekonomiky do Lipska. Chodila zde na četné přednášky a učila se hře na klavír.²³¹ Roku 1904 ukončila Alice Masaryková svůj studijní pobyt na lipské univerzitě a z brémského přístavu se plavila na lodi směrem ke Spojeným státům americkým. Navštívila New York, kde se setkala s matčiny příbuznými, pokračovala do Bronxu, kde vyrůstala její matka Charlotta Masaryková. Dále zamířila do settlementu (společenského domu) v Town of Lake, který sloužil jako středisko přistěhovalců, kde se přichozí měli možnost seznámit s americkými zvyklostmi. V této práci vypomáhali univerzitní studenti včetně Alice Masarykové, kteří poznávali poměry přistěhovalců a život dělnictva v rychle vzrůstajícím průmyslu. Během pobytu v Chicagu se seznamovala s ženským klubovým životem a obecně s americkým spolkařením. Během amerického pobytu hodně cestovala a navštívila místa jako Nebraska, Cleveland nebo New York.²³² Po skončení letního semestru roku 1905 ukončila Alice Masaryková svůj studijní pobyt v Chicagu v univerzitním settlementu a vydala se na zpáteční cestu do vlasti.²³³ Rovněž matka Alice, Charlotta Garriguová, která pocházela z Ameriky, se rozhodla vycestovat do Evropy za odborným vzděláním v oblasti hudby.²³⁴ Právě studijní cesta Charlotte do Evropy mohla být určitou inspirací pro její dceru Alici, které rovněž vycestovala za oceán za studiem.

Učitelé jezdili za vlastním poznáním a za celoživotním vzděláním. Především Itálie se stala cílem stipendijních cest nejen umělců, spisovatelů, ale i učitelů, převážně učitelů klasických jazyků, historie, zeměpisu a kreslení.²³⁵ V otázce cest za antikou se u nás angažovalo

²²⁹ KOSINOVÁ, Kristýna: *Cestování před sto lety, aneb, Všude dobře, doma nejlépe: rozvoj českého turismu v kontextu světových výstav ve druhé polovině devatenáctého století*. Praha 2011, s. 118.

²³⁰ LOVČÍ, Radovan: *Alice Garrigue Masaryková: život ve stínu slavného otce*. Praha 2007, s. 57.

²³¹ Tamtéž, s. 60.

²³² Tamtéž, s. 64-65.

²³³ Tamtéž, s. 67.

²³⁴ PELIKÁNOVÁ, Zdena – ŠVIHLOVÁ, Dagmara (ed.): *Alice Garrigue Masaryková: Dětství a mládí: Vzpomínky a myšlenky*. 2. vyd. Praha 1994, s. 7.

²³⁵ KEPARTOVÁ, Jana: *Češi v Pompejích 1748-1948: kulturněhistorická studie*. Praha 2007, s. 117.

vídeňské Ministerstvo kultu a vyučování, které zřídilo pro rakouské učitele stipendia²³⁶ na studijní cesty do Itálie a Řecka. Jezdilo se o hlavních prázdninách nebo na celý semestr. V letním semestru roku 1893 vyjeli první učitelé a suplenti středních škol. Tímto krokem se naplno rozběhla éra vzdělávacích cest pedagogů v Rakousku-Uhersku.²³⁷

Prestižním se pro společnost 19. století stala především návštěva světových výstav. Navštívit výstavu znamenalo projevit zájem o pokrok lidstva a na pokroku se svým zájmem podílet. Češi navštívili především první světovou výstavu v Londýně 1851, dále Londýn 1862, Paříž 1855, 1867, 1878, 1889, 1900, Filadelfie 1876, Chicago 1893, St. Louis 1904. V rámci habsburské monarchie můžeme zmínit výstavu ve Vídni 1873. Klíčem k vysoké návštěvnosti byly především atrakce, které měly mimo jiné i vzdělávací funkci. V průběhu 19. století nám postupně narůstá zájem lidí o zábavu, zážitky a rozptýlení. Právě Eiffelova věž se stala největším umělým lákadlem pařížské výstavy roku 1889.²³⁸ Na výstavu z roku 1889 odjela i Renáta Tyršová, která byla zaskočena moderní architekturou města, nicméně nakonec se nadchla i pro takový moderní objekt, jakým byla v té době právě Eiffelova věž. Svou pozornost soustředila kromě architektury a nových slohů především na umělecké expozice.²³⁹ Roku 1889 na výstavu do Paříže vypravil i Klub českých turistů nemalý počet tři sta dvaceti devíti cestujících, z nichž padesát jedna představovalo ženy a osm z nich byly profesí učitelky.²⁴⁰ Ono číslo padesát jedna žen představuje poměrně velký vzorek, na kterém lze spatřit zvýšený zájem o poznávací cesty právě u ženského pohlaví, které bylo ještě v nedávné době odsuzováno za uskutečnění obdobných cest a kterému bylo předurčeno setrvat doma a starat se o rodinu a vychovávat děti. Nemuselo jít pouze o výstavy světového rázu, ale jim podobné, byť na nižší úrovni. Například učitelkám ze specializovaných škol bylo umožněno vycestovat do ciziny na výstavy, na kterých by prezentovaly výtvořky svých žaček. To je další z příkladu cest za poznáním, kdy ženy touží vycestovat do cizích krajů, aby mohly rozšiřovat své obzory a aby zároveň mohly třeba i představit tuzemský výrobek, který by se mohl stát v cizině populárním a známým.

²³⁶ Stipendium umožňovalo volné vstupy do muzeí a archeologických lokalit, proto jezdívali středoškolští učitelé především do Pompejí. (KEPARTOVÁ, Jana: *Češi v Pompejích 1748-1948: kulturněhistorická studie*. Praha 2007, s. 126.)

²³⁷ KEPARTOVÁ, Jana: *Češi v Pompejích 1748-1948: kulturněhistorická studie*. Praha 2007, s. 123.

²³⁸ KOSINOVÁ, Kristýna: *Cestování před sto lety, aneb, Všude dobře, doma nejlépe: rozvoj českého turismu v kontextu světových výstav ve druhé polovině devatenáctého století*. Praha 2011, s. 9.

²³⁹ ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: *Renáta Tyršová*. Praha 2005, s. 127.

²⁴⁰ KOSINOVÁ, Kristýna: *Cestování před sto lety, aneb, Všude dobře, doma nejlépe: rozvoj českého turismu v kontextu světových výstav ve druhé polovině devatenáctého století*. Praha 2011, s. 77.

Součástí poznávacích cest byly návštěvy divadelních představení, nizozemských, pařížských, florentských obrazáren či různých architektonických památek.²⁴¹ Můžeme tedy hovořit o kulturně podmíněných cestách, které byly v menší či větší míře zastoupeny u každé cestovatelky. Onen kulturní zájem je ovlivněn profesí cestovatelky, navštívenou lokalitou a obecným zájmem a preferencemi cestovatelky. Julie Hartigová ve Florencii navštívila řadu zdejších galerií, stejně jako výprava Dietrichsteinů, která ve Florencii strávila Vánoce. Braunerová navštívila všechny obrazárny, prohlédla si většinu památek a obdivovala i přírodní krásy, především olivové háje.²⁴² Riegrová si na Velikonoce prohlédla i papežské zahrady, do kterých nebylo jednoduché se dostat. Prohlédla si papežskou výstavu, představující Řím jako duchovní a kulturní centrum světa.²⁴³

Teoretik umění Miroslav Tyrš považoval za důležité, aby studenti umění vycestovali za svými vzory, a pochopili tak jejich podstatu: „*Co se vzdělání odborného týče, víme všichni, že umělec základy zde nabyté doplnit musí cestami a studiiemi jinde konanými.*“ Sám Tyrš do Itálie zavítal několikrát, a to i se svou ženou Renátou Tyršovou. Roku 1873 se podíval s manželkou do Pompejí, Parmy či Neapolských muzeí. Další cesta s manželkou proběhla roku 1875, kdy se cestou zastavili na světové výstavě ve Vídni.²⁴⁴ Renátu Tyršovou bychom zařadili mezi české vzdělance, kteří měli zálibu v cestování především kvůli získávání nových kontaktů se zahraničními vědci či vzdělávacími institucemi. Cestování pro ni bylo příležitostí pro získávání nových dojmů a poznatků.²⁴⁵ Renáta Tyršová osobně vyjížděla do ciziny, aby se poučila a inspirovala, jak vylepšit dívčí vzdělání. Její první samostatná cesta po manželově smrti byla na výstavu do Francie do Paříže z roku 1889 na oslavu stého jubilea velké revoluce. Další byla studijní cesta v roce 1898 do Francie s výjezdem do Švýcarska. Představovala exkurze po dívčích vzdělávacích ústavech.²⁴⁶ Měla v zahraničí za cíl nashromáždit co největší množství znalostí a materiálů, které by se v českých zemích daly použít k dalšímu studiu, poučení nebo výuce.²⁴⁷

²⁴¹ LENDEROVÁ, Milena: *A ptáš se, knížko má: ženské deníky 19. století*. Praha 2008, s. 218.

²⁴² LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936*. Pardubice 2017, s. 177.

²⁴³ Tamtéž, s. 180-181.

²⁴⁴ KEPARTOVÁ, Jana: *Češi v Pompejích 1748-1948: kulturněhistorická studie*. Praha 2007, s. 92.

²⁴⁵ KOSINOVÁ, Kristýna: *Cestování před sto lety, aneb, Všude dobře, doma nejlépe: rozvoj českého turismu v kontextu světových výstav ve druhé polovině devatenáctého století*. Praha 2011, s. 118.

²⁴⁶ ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: *Renáta Tyršová*. Praha 2005, s. 166.

²⁴⁷ KOSINOVÁ, Kristýna: *Cestování před sto lety, aneb, Všude dobře, doma nejlépe: rozvoj českého turismu v kontextu světových výstav ve druhé polovině devatenáctého století*. Praha 2011, s. 119.

Poznávací cestu na jaře roku 1888 po Itálii uskutečnila česká liberalistka, spisovatelka a filantropka Marie Červinková-Riegrová. Během měsíčního pobytu v Itálii Marie navštívila Florencii, Řím, Neapol, Bolognu, Benátky a další. Navštěvovala všechny turisticky známé a zajímavé pamětihodnosti.²⁴⁸ Marii vadila smíšenina staveb nových s těmi starými. Považovala to za znesvěcení pozůstatků minulých dob. Nadšení v ní nevzbudily např. stavby jako Michelangelovy renesanční paláce, očekávané Forum Romanum či schodiště vedoucí na náměstí Piazza Venezia. Zalíbení naopak našla ve zdejších zahradách s výhledy, v katakombách, v římských muzeích a galeriích.²⁴⁹ Marie navštívila v Neapoli místní Aquarium, muzeum s bohatými sbírkami z pompejských výzkumů a prohlédla si i samotné vykopávky. V Bologni navštívila archeologické muzeum Museo Civico Archeologico, kde byly vystavené etruské artefakty či nálezy z prehistorických pohřebišť.²⁵⁰

Motivem k cestě Marie Riegrové tentokrát do Prahy bylo mimo jiné obohacování vědomostí v dámském spolku. V neděli 4. prosince 1881 se v Americkém klubu dam zúčastnila vzdělávací přednášky dr. Bráfa na téma O socialismu:²⁵¹ „*Já pak spěchala do klubu, kdež měl dr. Bráf zajímavou přednášku z dějin chudinství.*“²⁵² „*V sobotu (27.5.1882) jsem pak šla dopoledne s otcem na Žofín, kdež bylo otevření a konstituování sjezdu (přírodopytci), nato přednáška dr. Holuba, již většinou četl.*“ Můžeme vidět, že v Americkém klubu dam nebyly přednášky s cestovní tematikou ničím neobvyklým, ba naopak se těšily velké oblibě. Přednášky s cestovatelskou tematikou se staly jedním z informačních zdrojů, které sloužily posluchačkám jako inspirace k vykonání cest za hranice. Riegrová se účastnila i vzdělávacích výstav: „*Pak šla ona (sl. Bayerová) s námi do Měšťanské besedy, kdež bylo otevření výstavy lékařské, zajímavá a pěkná výstava.*“²⁵³ Roku 1880 na Střeleckém ostrově výstavu národních krojů. „*Byly tam krásné, staré zlaté čepce, zlatem vyšíváné šněrovačky, holubinky atd.*“²⁵⁴ Na základě výstav, kterých se zúčastnila Riegrová, můžeme vidět o jakou tematiku vzdělávacích akcí měly ženy podobného postavení přibližně zájem. Kromě cestování budilo zájem i lékařství a móda, zde konkrétně zájem o národní kroje a lidovost.

²⁴⁸ VOJÁČEK, Milan: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*. Praha 2007, s. 178.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 180.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 183.

²⁵¹ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie a Milan VOJÁČEK: *Zápisky: 1. (1880-1884)*. Praha 2009, s. 228.

²⁵² Tamtéž, s. 346.

²⁵³ Tamtéž, s. 279.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 50.

Roku 1883 se na poznávací cestu do Itálie vydala malířka a grafička Zdenka Braunerová spolu se svou matkou Augustou a sestrou Annou. Zápisky v deníku začínají Florencií, dále je uvedena Siena, Orvieto, Řím, Neapol. V Neapoli prošla Národní muzeum, kde na ní udělaly silný dojem předměty vykopané v Pompejích, pompejské fresky nebo etruské vázy. Braunerová obdivovala a detailně popsala svůj prožitek z památek hlavního města Itálie: „*Dnešní den (28. března 1883) je pro mne jeden z nejkrásnějších v Římě. Viděla jsem mnoho a všechno krásné. -Pantheon. Zatajil se mi dech, když jsem dovnitř vstoupila. Ohromná kupole, na vrchu otvor, jímž je vidět nebe a valící se oblaka... Odtud jsme šly do kostela San Pietro in Vincoli... Začínám pochopovat kouzlo antického světa, čím více v tom žiji.*“²⁵⁵ Úryvek nám představuje nadšení Braunové z památek viděných v Římě, ale především nám reflektuje zvýšený zájem o antiku a destinaci Itálie v 19. století, což bylo mimo jiné způsobeno i vědeckým bádáním a objevy v Pompejích, které se následně staly cílem většiny cestovatelů mířících do Itálie.

Braunerová nám ze zkoumaných autorek představuje nejvíce obrazáren, galerií a muzeí, které navštívila během své cesty po Itálii. Navštívila Museum Ludoviki, kde opět vyjádřila obdiv nad antickými sbírkami, či jeden z parků, kde ji zaujaly římské sarkofágy: „*Chodily jsem trochu po parku; je zde několik krásných římských sarkofágů, nyní naplněné květinami.*“²⁵⁶ Dne 10. dubna navštívily galerii v Palazzo Doria Pamfili na Corso: „*Dlouhá galerie do 4 úhlů, kolem dvora s obrazy.*“ „*Šly jsem...do Plazzo Corsini, kde je velmi interessantní obrazárna...*“²⁵⁷ Nezapomenutelnou poznávací cestou byla pro Zdenku Braunerovou návštěva města Neapol: „*První naše cesta (4.května 1883) byla do Musea Nationale ...Monoho intressantních předmětů vykopaných v Pompeji. Stěny z pompejanských obydlí, fresky, zátiší a figury velmi dekorativní a zachovalé.*“²⁵⁸ Braunerová nám detailně popisuje své zážitky z italské cesty, kde jakožto umělkyně navštívila především mnoho galerií, obrazáren či muzeí. Návštěva těchto míst pro ni byla zcela zásadní a měla ji inspirovat v malířské tvorbě.

Markéta Barbora Eliášová získala v Japonsku místo učitelky angličtiny na místní poštovní škole a se svými žáky navštěvovala v rámci vyučovacích hodin muzea nebo se věnovala nejrůznějším mimoškolním aktivitám: „*Moji žáci, ač dospělí muži, byli skromní a milí jako děti...Vodili mne do museí při čemž první na řadě bylo vojenské museum, kde s hrdou*

²⁵⁵ BRAUNEROVÁ, Zdenka – ŠÁMAL, Martin: *Cestovní deník Zdenky Braunerové (1883)*. Roztoky u Prahy 2003, s. 38.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 39.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 51.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 66.

*radostí ukazovali mně bohaté sbírky zbraní a zbrojí, prostrílené ruské vlajky a různé ukořistěné věci; v létě chodili jsme na květinové poutě a mnozí vodili mne do domů svých rodičů, svých příbuzných a známých, abych poznala různé japonské domácnosti.*²⁵⁹

Zjistili jsme, že cestováním za vzděláním, kulturou a poznáním představuje další typ cest, které se masově rozšířily. Rozšiřovaly se studijní pobyty v zahraničí, kde se mimo jiné dívka naučila jazykovým vědomostem S motivem k uskutečnění cesty se stávaly veřejnosti velmi oblíbené světové výstavy. Především mezi ženami umělkyněmi byly populární návštěvy měst, které disponovaly důležitými výstavami, muzei a obrazárnami. Cestovatelky směřovaly především do francouzských a italských lokalit, pojících se v případě Itálie s antickým historickým odkazem. O osvětu tohoto druhu cest se postaral i ženský spolek Americký klub dam, který své členky s cestami seznamoval a následně je i organizoval. Učitelky se staly hlavní tváří cest za vzděláním a poznáním a snažily se po dovolené vědomosti, nové poznatky a zkušenosti ze zahraničí předávat svým žákům.

3. 3. 6 Cesty za zábavou a nákupy

Pro ženy pocházejících především ze šlechtických vrstev bylo běžné vykonávat drobnější cesty za zábavou, plesy, salony, do městských paláců přátel, divadel apod. Na podzim byly lákavými cesty k honebním revírům.²⁶⁰ Ony zmíněné cesty za zábavou stírají již okomentované cesty v předchozích kapitolách. Z cest za zábavou můžeme vybrat například cesty žen na plesy. Při návštěvě Prahy se Marie Riegrová zúčastnila se sestrou Libuší v lednu roku 1881 plesu: „*V plesu bylo náramně plno, toalety velmi elegantní- posadili nás proti hudbě do lóži.*“²⁶¹

Paříži jakožto kulturnímu centru se v českém prostředí říkalo Babylon na Sekvaně. Oplývala elegantními krámy, exotickým obcenstvem, ruchem, zástupy lidí, restauracemi, kavárnami, divadly, elegantní společnostmi, velkými bulváry. Paříž byla centrem několika obrovských obchodních domů nabízejících rozmanité zboží za relativně nízké ceny, což lákalo nejen ženy. Příkladem oblíbeného obchodního domu může být Louvre.²⁶² Vliv Louvru jakožto středobodu obchodních domů nám popisuje časopis *Nové mody*: „*Modní tyto vzorky naplňují mysl každé ženy svůdnými obrazy pařížských divů. Ne do síní, kde chovají vzácná díla školy*

²⁵⁹ ELIÁŠOVÁ, Barbora Markéta. *Rok života mezi Japonci a kolem zeměkoule*. Praha 1915, s. 49.

²⁶⁰ LENDEROVÁ, Milena: *Dámy na cestách: cestovní deníky žen a dívek dlouhého 19. století*. Milena Lenderová. In: *Múzy na cestách. Ohlasy z cest do ciziny v dílech českých spisovatelů*, 39, 2007, s. 96.

²⁶¹ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie a Milan VOJÁČEK: *Zápisky: 1. (1880-1884)*. Praha 2009, s. 122.

²⁶² KOSINOVÁ, Kristýna: *Cestování před sto lety, aneb, Všude dobře, doma nejlépe: rozvoj českého turismu v kontextu světových výstav ve druhé polovině devatenáctého století*. Praha 2011, s. 60.

*italské nebo vlámské, ale do labyrintu tohoto obchodního domu hrnou se nyní cestovatelé, aby se všem jeho pokladům vlastními zraky obdivovati mohli. Tak stal se tento bazar světoznámým, vše zastihujícím a nad jiné lákavým muzeem, kde turista a hlavně turistka vykoná svoji první a poslední návštěvu nejen ‚ex officio‘, nýbrž také ‚con amore‘.*²⁶³

Nejen Paříž, ale i New York nabízely cestovatelům své zboží a suvenýry ve velkých obchodních domech, o kterých nám podává svědectví Barbora Markéta Eliášová při zpáteční cestě do Evropy: *„Do velikých ‚Stores‘ – obchodních domů – chodily jsme prohlížet spousty zde na pultech vystavených věcí, drahých i laciných. Americké prodavačky i prodavači dají hned najevo, že nemají chuti a času dlouho se zabývat s jednotlivými kupujícími. Jakmile člověk něco začal kupovat, musí se rychle rozhodnout, zaplatit, vzít si svůj balíček a jít dál. Shon a chvat v ulicích, v obchodech, v domech – to je život v Novém Yorku.*²⁶⁴

Cestovatelky, které zajímala móda, se mohly inspirovat na světových výstavách. V rámci pařížské světové výstavy roku 1900 mohly cestovatelky navštívit budovu „Palais de costume“, kde byly k vidění historické kostýmy, ale i nejnovější modely předních pařížských dámských krejčovských dílen.²⁶⁵ *„Vždyť mnohá dáma jen kvůli tomu do Paříže přijela, aby na své oči viděla vkus pařížských rob, soulad barev, nádheru krajek, geniální klobouky a nejnovější střihové myšlenky.*²⁶⁶

Nákupy uskutečnila i Marie Riegrová při své návštěvě Vídně: *„...jela jsem omnibusem do Mariahilf k paní Schindlerové a s ní nakupovala-regenmantl (pláštěnku), šaty a na černou brokátovou květovanou jupičku hedvábnou.*²⁶⁷

S pokrokem moderní doby se začaly budovat i velké obchodní domy, sloužící pro potěšení cestovatelek, které zde mohly zakoupit suvenýry a památky na cestu. Zjistili jsme, že pro cestovatelky lákavé obchodní domy se nachází v kulturních centrech. Jednalo se především o nejnámější Paříž a New York.

3. 3. 7 Cesty za oceán

V rámci dlouhého století se dle historičky prof. Lenderové nesetkáváme s žádnou českou ženou, která by v dlouhém 19. století překročila hranice Evropy, to se stane až v letech

²⁶³ Pařížské sklady novinek, in: *Nové mody*, roč. I, 1889, č. 20, s. 3.

²⁶⁴ ELIÁŠOVÁ, Barbora Markéta. *Rok života mezi Japonci a kolem zeměkoule*. Praha 1915, s. 157.

²⁶⁵ KOSINOVÁ, Kristýna: *Cestování před sto lety, aneb, Všude dobře, doma nejlépe: rozvoj českého turismu v kontextu světových výstav ve druhé polovině devatenáctého století*. Praha 2011, s. 82.

²⁶⁶ Ženský boj o nejnovější pařížské módy, in: *Pařížský ilustrovaný kurýr*, ilustrovaná příloha *Hlasu národa*, 15. a 16. 10. 1900, č. 286 a 287.

²⁶⁷ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie a Milan VOJÁČEK: *Zápisky: I. (1880-1884)*. Praha 2009, s. 578.

první světové války.²⁶⁸ Nicméně z dalších zdrojů jsem zjistila, že cesty za oceán již v dlouhém 19. století některé české ženy uskutečnily, někdy dokonce opakovaně.

Učitelka Karla Machová²⁶⁹ se vydala roku 1893 za oceán na Světovou Kolumbovou výstavu do Chicaga k pětiletému výročí objevení Ameriky. V Chicagu žily tisíce českých krajanů, a proto americké Češky požádaly Josefu Náprstkovou, Renátu Tyršovou a Karlu Machovou o ukázky typických ženských ručních prací. Karla Machová byla osobně pověřená dopravením české zásilky na výstavu. V Ženském paláci na chicagském výstavišti byly z Čech vystaveny české výšivky a krajky z pražského Průmyslového muzea a tři sta devatenáct knih českých spisovatelek. Cestovala v doprovodu s přítelkyní Annou Seidlovou z okruhu Amerického klubu dam, se kterou absolvovala cestu lodí na americký kontinent.²⁷⁰ Karla Machová v Americe pobyla čtyři měsíce.²⁷¹ Učitelka se zde chtěla seznámit také s tamějšími ženskými vědeckými dobročinnými ústavu a ženským hnutím. Cestovala od Bostonu po Los Angeles, kde navštěvovala krajany. Dvakrát uspořádala veřejnou besedu v New Yorku a krátce v Americe vyučovala dívky z českých rodin.²⁷²

Z balíčku dopisu pro Renátu Tyršovou nám je známa industriální učitelka Marie Kriseová, která se rozhodla koncem devadesátých let pro cestu do Francie, kde se uplatnila jako chůva v měšťanské rodině v Rouenu.²⁷³ Po třech letech přijala nabídku na místo hospodyně a chůvy v Mexiku. První zážitky z Ameriky sděluje Tyršové již v září roku 1901: „*Mexico je velmi hezké město, leží ve výšce 2 300 m, je obklopeno vrchy, dalekohledem je vidět sníh na vrcholcích. Jsou tu divoké vodopády a nebezpečné mosty nad skalami. Vzduch je čistý a zdravý, jí se tady hodně rýže a banánů, pije se obrovské množství kávy. Lid je tu černý, osmahlý.*“ *Postupem času se její pohled na město mění: „Je tu zrádné podnebí, nečistota, špatná strava, ale dobré ovoce... Ach, mé ubohé krásné vyšívání!*“ Do Evropy přijela zpět roku 1903.²⁷⁴

Po dokončení univerzitního studia odjela Alice Masaryková do Ameriky na pozvání Marry McDowellové, ředitelky univerzitního settlementu v Town of Lake. Settlement byl

²⁶⁸ LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936*. Pardubice 2017, s. 40.

²⁶⁹ Učitelka Karla Machová narozená 21. října 1853 a zemřela 16. května 1920. Byla ženou nízkého původu, která nicméně reprezentovala české ženy na Světové Kolumbově výstavě v Chicagu roku 1893, byla vůdkyní dělnických žen, byla redaktorkou Ženského listu a usilovala o volební právo žen. Přispívala k výchově a osvěť nepřivilegovaných vrstev. (UHROVÁ, Eva. *České ženy známé a neznámé*. Praha 2008, s. 99.)

²⁷⁰ UHROVÁ, Eva. *České ženy známé a neznámé*. Praha 2008, s. 102.

²⁷¹ Tamtéž, s. 105.

²⁷² Tamtéž, s. 103.

²⁷³ ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: *Renáta Tyršová*. Praha 2005, s. 161.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 162.

střediskem přistěhovalců, které seznamoval s americkým životem. Univerzitní studenti se snažili poznat poměry přistěhovalců a život dělnictva v rychle vzrůstajícím průmyslu, především v jatkách. Čtrnáct dní byla hostem u Jane Addamsové v „Hull House“. *„Za svého pobytu v Chicagu jsem si odnesla přesvědčení, že sociální práci přispívá duchovní uvědomělost, všeobecné vzdělání a houževnatá pracovitost.“* Pobytem v Chicagu skončila její studijní léta a po návratu domů se stala profesorkou na lyceu v Českých Budějovicích.²⁷⁵

Rosa-Růžena Holubová-Hofová se v letech 1883 až 1887 účastnila Mezinárodní expedice rakousko-uherské africké výpravy. Svě schopnosti odborné a dovednostní prokázala při získávání afrických přírodnin a jejich zpracování. Byla propagátorkou díla svého muže a postarala se o uchování korespondence, osobních předmětů, knih a dalších památek na život a dílo svého manžela. Sbírky manžela se uchovaly v Náprstkově muzeu a později v Africkém muzeu v rodných Holicích.²⁷⁶

Za první českou cestovatelku kolem světa je považována Barbora Markéta Eliášová, která si roku 1912 vzala roční dovolenou a přepravila se vlakem přes Varšavu, Moskvu až do Vladivostoku, kde přestoupila na loď, která ji odvezla do Japonska. Pracovala zde jako učitelka angličtiny a poznávala japonskou kulturu a každodennost. Do vlasti ke své profesi se vrátila po roce cestou lodí přes americký kontinent²⁷⁷: *„Sedm dní brázdili jsme pak ještě Veliký oceán. Zase dlouhé dny, kdy nebylo viděti nic, než vodu a nebe...A přece jsem teď viděla zemi, opravdovou, krásnou zemi, břehy Kalifornie! ...Vitali jsme po sedmnáctidenní plavbě (s dvoudenní zastávkou na Hawajských ostrovech) zemi tak radostně, jako snad kdysi Kolumbus se svými netrpělivými plavčíky.“*²⁷⁸ Na americkém kontinentu navštívila i New York nebo Chicago jako Alice Masaryková: *„Zvolna a s dlouhými zastávkami projíždíme svěží předměstí Chicaga, plná pěkných domků v zahrádkách nebo velkých sadech. Konečně vystupujeme a omnibusem jedu do Mičigan Central Station. Jede se obchodní částí města, kolem mrakodrapů, které tu ční k nebi jeho ohromné škatule, jedna vyšší, druhá nižší, jedna tak a druhá onak, jako by ve spěchu je byl sem kdosi jen tak neladně naházel.“*²⁷⁹

²⁷⁵ PELIKÁNOVÁ, Zdena – ŠVIHLOVÁ, Dagmara (ed.): Alice Garrigue Masaryková: *Dětství a mládí: Vzpomínky a myšlenky*. 2. vyd. Praha 1994, s. 104.

²⁷⁶ STREIT, Vincenc: *S jménem Rosa Afriku: (žena rovná mužům)*. Pelhřimov 2010, s. 6.

²⁷⁷ PAULÍK, Josef: *Barbora Markéta Eliášová: (1874-1957)*. Jířkovice 2003, s. 2.

²⁷⁸ ELIÁŠOVÁ, Barbora Markéta. *Rok života mezi Japonci a kolem zeměkoule*. Praha 1915, s. 141.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 153.

Česká opěrní pěvkyně, konkrétně mezzosopranistka, Klementina Kalašová cestovala z Evropy do Jižní Ameriky, kde i roku 1899 v Bahii v Brazílii umírá.²⁸⁰ Její cesty směřující do Jižní Ameriky opět potvrzují nemalou touhu žen cestovat i za oceán.

V této podkapitole jsem zjistila, že české ženy ve zkoumaném období vycestovaly na všechny kontinenty. Nejvíce představitelek bylo v Americe, ale zaznamenala jsem i ženy, které navštívily Afriku a různé části Asie. K cestě za oceán se poжил dopravní prostředek loď.

²⁸⁰ LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu i k modlitbě: žena devatenáctého století*. Vyd. 2. Praha 2016, s. 229-230.

4 Závěr

Na počátku mého bádání jsem si stanovila cíl sestavit rozšiřující typologii cest žen druhé poloviny dlouhého 19. století a zabývat se vybranými otázkami každodennosti na cestách. Abych cíle dosáhla, musela jsem blíže studovat ženskou otázku rezonující právě ve zkoumaném období. V teoretické části jsem se věnovala roli ženy, povinnostem v domácnosti a tradiční představě rodinného krbu. Ženská otázka těsně souvisí s projevy demografické revoluce, kdy se v 80. letech projevil výrazný nadbytek žen sňatečného věku, proto měly ženy menší šanci najít si muže, který by svou manželku zabezpečil. Ženy měly větší potřebu se vzdělávat a kvalifikovat, aby si našly společensky přijatelnou profesí a měly možnost se finančně zajistit. Pro zvýšení kvalifikovanosti žen bylo nutné rozšířit možnosti ve vzdělávání dívek. Ženy, které se kvalifikovaly a našly si práci nebyly ekonomicky závislémi muži, proto se mohly z vlastních finančních prostředků vydat na cesty. Všechny tyto jevy a společenské tendence vedly k lepšímu a rovnoprávnějšímu postavení žen, které v konečném důsledku dopomohly i ke zvýšenému zájmu o cestování. Společenské tendence souvisely s 19. a 20. stoletím, kdy se ženy stále více zajímaly o občanské aktivity, spolkovou činnost s politickým podtextem a začínaly častěji volat po ženském volebním právu. Začaly se více rozrůstat nové spolky, první dívčí školy a ženské časopisy. Některé spolky se zajímaly o problematiku cestování a organizovaly cesty do zahraničí. Příkladem může být Klub českých turistů, který organizoval cesty do Paříže. V ženských časopisech se pravidelně objevovaly příspěvky k cestování.

Na základě studia sekundární literatury a pramenů jsem dospěla k závěru, že větší prostor a možnosti pro uskutečňování cest ženy získaly právě v druhé polovině 19. století, kdy Evropa prožívá obrovský hospodářský rozvoj, který ulehčoval jejich cestování a cestovní možnosti. I přesto byly ženy stále omežovány určitými pravidly a povinnostmi v domácnosti. Dalším problémem byly finanční prostředky. Nejdříve cestují především zajištěné ženy z vyšších vrstev, poté i ženy ze středních vrstev a na přelomu století se s technickým i společenským pokrokem a rozšířením možností pro vykonání cest setkáváme i s četnými cestami žen z nižších vrstev. Prosté ženy dříve vykonávaly spíše cesty náboženského charakteru v podobě pouť.

Zkoumala jsem, zda ženy cestovaly častěji s doprovodem, nebo se emancipační tendence projeví v cestování prostřednictvím vykonání cesty bez doprovodu. Některé ženy cestovaly s rodinou, jiné s manželem nebo přáteli. Nicméně stále více se rozrůstal počet žen, které cestovaly samy. Pokud cestovaly samy, tak se mnohdy nesetkaly s pochopením a musely čelit negativním úsudkům.

S moderní dobou a technickým pokrokem se v druhé polovině dlouhého 19. století rozšířily možnosti využití dopravních prostředků. Práce potvrdila, že ženy nejčastěji pro přesun využívaly železnici, jakožto nejrychlejší a nejpohodlnější dopravní prostředek. Pokud cestovaly za oceán, musely plout lodí. Některé ženy využily i městských dopravních prostředků, mimo jiné moderní metro v New Yorku. Zvýšenou pozornost a větší bádání by si zasloužily cesty vykonané autem, kterého se využívalo ve větší míře až později.

Účel a motiv vykonání cest se u zkoumaných autorek odlišoval. Na základě výzkumu jsem dospěla k závěru, že se ženy vydávaly do cizích krajů především za poznáním a vzděláváním, čímž posilovaly svého emancipačního ducha, a obohacovaly tímto své doposud nabyté vědomosti z domácího studia a profese. Velmi časté byly i cesty vykonané ze zdravotních důvodů. Naše ženy-cestovatelky uskutečnily tento druh cest k moři do Itálie na Capri, do francouzského Nice, do vybraných horských lokalit Alp nebo do oblíbených lázeňských lokalit. S rozvojem turistiky ve druhé polovině 19. století měl stále větší počet žen touhu cestovat do přírody za přírodními krásami, kde nacházely klid a dočasný odpočinek od strastí běžného života. Oddělila jsem cesty za poznáním od cest za turistikou, protože představují širší kategorii cest, kde bychom zařadili i cesty za kulturou, cesty za vzděláváním, cesty na světové výstavy apod. Nicméně cesty za turistikou souvisí spíše s cestami za obdivem přírodních krás. Ženy se do ciziny vydávaly i za nákupy, které byly ostatně součástí snad každé cesty. Oblíbená byla vyhlášená obchodní centra v Paříži, nejčastěji se pak jednalo o zakoupení určitého šatstva nebo suvenýrů z cest.

V rámci badatelských otázek jsem se zaměřila na konkrétní destinace, kde ženy uskutečnily své cesty. Mezi nejoblíbenější země podle mého výzkumu patřila Itálie a Francie. Itálie byla vnímaná jako země radosti, veselí, hudby, tance, divadla, slavností a karnevalů. Mezi oblíbené italské destinace patřily Benátky, Florencie, Řím či Neapol, kde byl populární výstup na Vesuv. Oblíbenou francouzskou destinací byla Paříž, chápáná jako centrum moderní kultury, ideální prostor pro rodícího se výtvarného umělce. Z dalších lokalit bylo populární i Německo, Švýcarsko či Slovensko.

Vybavenost na cestách se odlišovala podle společenského postavení ženy a podle objemu finančních prostředků. Obecně platilo, aby si žena vzala nejlépe jedno lehčí zavazadlo. Obsahem byl často nepromokavý plášť, blůza, živůtek a sukně na denní nošení, tmavý živůtek se sukní do společnosti a jeden ranní oblek. Doporučoval se i náhradní klobouk, toaletní potřeby a další maličkosti nezbytné pro cestování.

V Rakousku-Uhersku byla prakticky neomezená svoboda cestování ve srovnání s Osmanskou říší a carským Ruskem, kde bylo kromě pasu nutné i vízum. Rozvolnění přišlo od roku 1957, kdy platil pasový přímus jen na cesty do zahraničí. Roku 1859 Rakousko přistoupilo k drážďanské konvenci německých států, a občané Rakouska se tak mohli volně pohybovat po zemích Německého spolku. Od roku 1865 byly v rámci dalšího rozvolnění zrušeny všechny pasové kontroly na říšských hranicích. Zpřísnění přišlo až s vypuknutím první světové války, kdy bylo nutné kontrolovat mobilitu občanů.

Cestování žen bylo velmi těsně provázáno s jejich profesí. Na základě pramenů a literatury jsem zjistila, že cestovaly především učitelky, umělkyně, spisovatelky, etnografky či výtvarnice a emancipované ženy. Ženy cestovaly v různém věkovém rozmezí. Ženy ve vyšším věku cestovaly spíše ze zdravotních důvodů, anebo se odhodlaly k vykonání poutě. Studijní cesty začínaly okolo patnácti let. Cesty podnikaly za vzděláním, inspirací a za možností osobního růstu ve svém oboru. Bohuslava Rajská se vydala roku 1841 do Vídně a do Prešpurku s cílem poznat dívčí vzdělávací ústavy a seznámit se s povinnostmi učitelky. Renáta Tyršová osobně vyjížděla do ciziny, aby se poučila a inspirovala, jak vylepšit dívčí vzdělání. K profesně motivovanému pobytu se uchýlila i operní pěvkyně Klementina Kalašová při cestě za kariérou do Ruska. Umělkyně směřovaly do lokalit s bohatým výskytem obrazáren, galerií či muzeí. Spisovatelka Marie Červinková-Riegrová cestovala kvůli literární a novinářské činnosti za otcem do Vídně. Učitelky směřovaly do míst konání světových výstav nebo se aktivně věnovaly turistice. Během prázdnin mohly učitelky cestovat podle svého vkusu a finančních prostředků po domovině nebo do zahraničí. Toho využívala i Anna Řeháková. Po roce 1887 začala Alice Masaryková s rodinou po skončení školního roku dojíždět na letní pobyt na Slovensko za přírodou. Zdenka Braunerová při své italské cestě uskutečnila i cestu za přírodními úkazy, když vykonala pěší túru na Vesuv.

Některé emancipované ženy se rozhodly pro dalekou studijní cestu za oceán, což sekundární literatura, kterou jsem k práci využila, podrobněji nezaznamenala. My již víme, že se v 19. století podařilo některým českým ženám vycestovat za oceán. Například učitelka Karla Machová, která se vydala roku 1893 za oceán na světovou výstavu do Chicaga. Industriální učitelka Marie Kriseová vycestuje na pozici chůvy do Mexika, Klementina Kalašová za kariérou do Jižní Ameriky, Růžena Holubová na expedici s manželem do jižní Afriky a Barbora Markéta Eliášová za poznáním do Japonska a Severní Ameriky.

Zbožné ženy především z lidových vrstev cílily na poutní cesty k hlavním křesťanským chrámům v Itálii a za papežem do Vatikánu. V literatuře jsem zaznamenala úpadek nábožensky

motivovaných cest. Pout' do Říma uskutečnila z vybraných ego-dokumentů jen Marie Bílková, řečená Manka Římanka.

Má bakalářská práce má možnost se rozvíjet ještě několika směry. Je tu obrovský potenciál pro analýzu pramenů, které doposud nevyužila sekundární literatura. Při výzkumu jsem objevila množství informací k cestování žen, na které již v práci nebyl prostor, a bylo by žádoucí tuto problematiku v rámci další diplomové práce více rozvést a zkoumat. Detailnější výzkum by si zasloužily cesty za oceán a za zábavou a nákupy, o kterých literatura pojednává méně. Další výzkum by se mohl blíže zabývat vlivem cest na život cestovatelky nebo nevydanými archivními prameny.

5 Zdroje

5.1 Prameny

- AUGUSTINOVÁ, Božena: *Marie Červinková-Riegrová: životopisný nástin*. Praha 1897.
- BÍLKOVÁ, Marie: *Manka Řimanka: vzpomínky slečny Marie Bílkové z Mrákova na svoji pratetu a její pout' do Říma*. Domažlice 2011.
- BRAUNEROVÁ, Zdenka – ŠÁMAL, Martin: *Cestovní deník Zdenky Braunerové (1883)*. Roztoky u Prahy 2003.
- Co jest denník vůbec, učitelský zvláště a jaký prospěch z řádného vedení denníku pro učitele vyplývá?* Škola a život, 5, 1865, s. 147-150.
- ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie: *Marie Riegrová rodem Palacká: její život a skutky*. Praha 1892.
- ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie-VOJÁČEK, Milan: *Zápisky: I. (1880-1884)*. Praha 2009.
- ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie-VOJÁČEK, Milan: *Zápisky: II. (1885-1886)*. Praha 2013.
- ELIÁŠOVÁ, Barbora Markéta: *Rok života mezi Japonci a kolem zeměkoule*. Praha 1915.
- GUTH-JARCOVSKÝ, Jiří Stanislav: *Turistika: turistický katechismus*. Praha 2003.
- MALÝ, Ladislav: *Vzhůru na cesty! Návod k cestování pro studující*. Praha 1897.
- PELIKÁNOVÁ, Zdena – ŠVIHLOVÁ, Dagmara (eds.): Alice Garrigue Masaryková: *Dětství a mládí: Vzpomínky a myšlenky*. 2. vyd. Praha 1994.
- Spolek ku podpoře chudých kandidátek: *Památník českých učitelek, u příležitosti třicáté ročnice c.k. českého ústavu, ku vzdělání učitelek v Praze*. Praha 1900.
- ŘEHÁKOVÁ, Anna: *Obrázky z Alp: cestopisné črty z Korutan a Tyrol*. Praha 1905.
- ŘEHÁKOVÁ, Anna: *Zašlé časy: Vzpomínky*. Praha 1932.
- Vojenské listy, r. 1, č. 7, 1883.

5.2 Literatura

- ABRAMS, Lynn: *Zrození moderní ženy: Evropa 1789-1918*. Brno 2005.
- BAHENSKÁ, Marie-HECZKOVÁ, Libuše-MUSILOVÁ, Dana: *O ženské práci: dobové (sebe)reflexe a polemiky*. Praha 2014.
- BAHENSKÁ, Marie-HECZKOVÁ, Libuše-MUSILOVÁ, Dana: *Ženy na stráž!: české feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha 2010.

- BAUER, Franz: *Das lange 19. Jahrhundert (1789-1917). Profil einer Epoche*. Stuttgart 2006.
- BOBKOVÁ, Lenka: *Cesty a cestování v životě společnosti = Reisen im Leben der Gesellschaft : sborník příspěvků z konference*. Ústí nad Labem 1995.
- BUREŠOVÁ, Jana: Okolnosti a souvislosti postupu žen k podobě společensky samostatné aktivní lidské bytosti. Burešová, Jana. In: *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie: (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006)*. Pardubice 2006, s. 373-386.
- DEKKER, Rudolf (ed.): *Egodocuments and history. Autobiographical Writing in Its Social Context Since the Middle Ages*. Hilversum 2002.
- KEPARTOVÁ, Jana: *Češi v Pompejích 1748-1948: kulturněhistorická studie*. Praha 2007.
- KOSINOVÁ, Kristýna: *Cestování před sto lety, aneb, Všude dobře, doma nejlépe: rozvoj českého turismu v kontextu světových výstav ve druhé polovině devatenáctého století*. Praha 2011.
- LENDEROVÁ, Milena: *A ptáš se, knížko má: ženské deníky 19. století*. Praha 2008.
- LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936*. Pardubice 2017.
- LENDEROVÁ, Milena: *Dámy na cestách: cestovní deníky žen a dívek dlouhého 19. století*. Milena Lenderová. In: *Múzy na cestách. Ohlasy z cest do ciziny v dílech českých spisovatelů*, 39, 2007.
- LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu i k modlitbě: žena devatenáctého století*. Vyd. 2. Praha 2016.
- LENDEROVÁ, Milena-JIRÁNEK, Tomáš-MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Vyd. 2. Praha 2017.
- LOVČÍ, Radovan: *Alice Garrigue Masaryková: život ve stínu slavného otce*. Praha 2007.
- LOVČÍ, Radovan: *PhDr. Alice Garrigue Masaryková a náboženství*. Plzeň 2009.
- MACHAČOVÁ, Jana: Žena v 19. století jako "přívěsek"? Macháčová, Jana. In: *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie: (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006)*. Pardubice 2006, s. 209-214.
- MLSOVÁ, Nella: *I já jsem byl v Itálii: obraz Itálie ve vybraných textech českých autorů*. Praha 2009.
- MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha 2004.

- MUSILOVÁ, Dana: *Politička: posláni nebo profese*. Musilová, Dana. In: *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie: (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006)*. Pardubice 2006, s. 387-406.
- SCHULZE, Winfried (ed.): *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*. Berlin 1996.
- PAULÍK, Josef: *Barbora Markéta Eliášová: (1874-1957)*. Jiřikovice 2003.
- PIORECKÁ, Kateřina – PETRBOK, Václav: *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 27. ročníku symposia k problematice 19. století : Plzeň, 22.-24. února 2007*. Praha 2008.
- RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: pasová, vizová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha 2007.
- STREIT, Vincenc: *S jménem Rosa Afrikou: (žena rovná mužům)*. Pelhřimov 2010.
- ŠÁŠINKOVÁ, Marcela: *Zdenka Braunerová: (ne)obyčejný život malířky na přelomu 19. a 20. století*. Praha 2013.
- ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: *Renáta Tyršová*. Praha 2005.
- UHROVÁ, Eva: *České ženy známé a neznámé*. Praha 2008.
- VOJÁČEK, Milan: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*. Praha 2007.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: *Kvalifikace, profesionalizace a tzv. ženská povolání v českých zemích*. Vošahlíková, Pavla. In: *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie: (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006)*. Pardubice 2006, s. 357-362.

5. 3 Internetové zdroje

Databazeknih [online]. In: <https://www.databazeknih.cz/>.

Obalkyknih [online]. In: <https://www.obalkyknih.cz/>.

6 Resumé

The aim of this bachelor's thesis is to inform about the travel of Czech women abroad in the period of the mid – 19th century known as "long 19th century". Firstly, I have been writing about the concept of the woman as a traveller in that time, when this entertainment wasn't understood as acceptable, female activity at all. The theoretical part dealt with the transformation of social conventions, when a woman leaves the binding duties of the household within the private sphere and becomes an emancipated, independent woman, perhaps in the role of a traveler.

Secondly, I have been continuing with travel characteristics in the "long 19th century". Next, I have been setting up typology of the journey with the support of the notes and records in the form of diaries, travelogue or biographies in the practical part. Following that, it shows, where woman were travelling most often. Typology was made on the basis of researched texts from selected Czech travellers. In this case, I choose the typology from historian Milena Lender.

Finally, The bachelor's thesis shows introduction of selected woman based on their travel experience. Moreover, it also include evaluation of the women travel possibilities and informations about their motivation through journeys taken.